

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Dunat

**Primerjava življenjske ravni in kakovosti življenja v
socializmu in kapitalizmu**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

UNIVERZA V LJUBLJANI

FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Dunat

Mentor: doc. dr. Samo Uhan

**Primerjava življenjske ravni in kakovosti življenja v
socializmu in kapitalizmu**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2012

Zahvala

Zahvaljujem se doc. dr. Samu Uhanu za strokovno mentorstvo pri izdelavi diplomske naloge in družini za podporo in potrpežljivost.

Primerjava življenjske ravni in kakovosti življenja v socializmu in kapitalizmu

Živimo v času gospodarske krize, ki ji v Evropi ni videti konca. Nekateri celo menijo, da ne gre zgolj za gospodarsko krizo, ki je v kapitalizmu normalen pojav, ampak menijo, da je v krizi celoten kapitalistični sistem. Na drugi strani pa imamo v postsocialistični Sloveniji še vedno veliko ljudi, ki se nostalgичno spominjajo »zlatih« časov socializma v nekdanji skupni državi, Jugoslaviji. Gospodarska kriza in »jugonostalgija« sta bili glavna razloga, da sem se odločil v diplomskem delu na podlagi empiričnih podatkov preveriti, v katerem družbeno-ekonomsko-političnem sistemu (socializmu ali kapitalizmu) je bilo življenje dejansko boljše.

Diplomsko delo sem razdelil na teoretični in empirični del. V teoretičnem delu sem predstavil kapitalistični in socialistični sistem ter koncepta življenjske ravni in kakovosti življenja.

V empiričnem delu pa sem na osnovi zbranih podatkov želel potrditi ali ovreči tri delovne hipoteze, s katerimi bi potrdil tudi mojo glavno hipotezo, da sta v kapitalizmu življenjska raven in kakovost življenja na višjem nivoju kot v socializmu.

Ključne besede: socializem, kapitalizem, življenjska raven, kakovost življenja.

Comparison of level of living and quality of life in socialism and capitalism

We live in a time of economic crisis which seems endless in Europe. Some believe that this is not just an economic crisis, which in capitalism is a normal phenomena, but they believe that the whole capitalistic system is in crisis. On the other hand in postsocialist Slovenia, there is still a lot of people who look back on »the golden« age of socialism in our former Yugoslav republic with nostalgia. Economic crisis and so called »Jugonostalgia« were the main reasons that i decided to compare, on the basis of empirical data, the level of living and the quality of life in both (socialist and capitalist) systems.

My diploma consists of theoretical and empirical parts. In theoretical part i presented socialist and capitalist systems and the concepts of level of living and quality of life.

In empirical part in tried to, on the basis of empirical data, confirm or refute my three working hypothesis and so forth to confirm or refute my general hypothesis, which says that in capitalism the level of living and the quality of life are on higher level than they are in socialism.

Key words: socialism, capitalism, level of living, quality of life.

KAZALO VSEBINE:

1	UVOD	8
2	KAPITALIZEM.....	9
2.1	RAZVOJ KAPITALIZMA	9
2.1.1	RAZLOGI ZA NASTANEK KAPITALIZMA V EVROPI.....	10
2.2	ZNAČILNOSTI KAPITALIZMA	13
2.3	RAZLIČNI TIPI KAPITALIZMA.....	16
2.3.1	VLOGA DRŽAVE	16
2.3.2	GOSPODARSTVA LIBERALNEGA TRGA (GLT) IN GOSPODARSTVA KOORDINIRANEGA TRGA (GKT).....	17
2.3.3	ANGLO-AMERIŠKI KAPITALIZEM	17
2.3.4	EVROPSKI SOCIALNO-TRŽNI KAPITALIZEM	18
2.4	OBDOBJE PO 2. SVETOVNI VOJNI	19
2.5	KRIZA(E) KAPITALIZMA?.....	22
3	SOCIALIZEM	24
3.1	RAZVOJ SOCIALIZMA	24
3.1.1	UTOPIČNI SOCIALISTI	24
3.1.2	KARL MARX.....	25
3.1.3	RAZVOJ SOCIALIZMA V VZHODNI IN SREDNJI EVROPI PO 2. SVETOVNI VOJNI.....	27
3.2	ZNAČILNOSTI SOCIALISTIČNIH SISTEMOV	28
3.2.1	REVOLUCIONARNO-TRANZICIJSKI SISTEM	28
3.2.2	KLASIČNI SOCIALIZEM.....	29
3.2.2.1	Komunistična partija in država.....	29
3.2.2.2	Ideologija in totalitarizem.....	30
3.2.2.3	Gospodarstvo in kmetijstvo	32
3.2.3	REFORMNI SOCIALIZEM	34
3.2.3.1	Politična liberalizacija	35
3.2.3.2	Gospodarske reforme.....	38
4	TRANZICIJA.....	41
5	SLOVENIJA	43
6	KONCEPT KAKOVOSTI ŽIVLJENJA IN ŽIVLJENJSKE RAVNI	44
6.1	ŽIVLJENJSKA RAVEN.....	45

6.2	KAKOVOST ŽIVLJENJA.....	49
6.3	MERJENJE ŽIVLJENJSKE RAVNI IN KAKOVOSTI ŽIVLJENJA.....	51
7	EMPIRIČNI DEL	52
7.1	METODOLOGIJA.....	52
7.2	HIPOTEZE.....	53
7.3	PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI MED ZAHODNOEVROPSKIMI KAPITALISTIČNIMI IN VZHODNOEVROPSKIMI SOCIALISTIČNIMI DRŽAVAMI.....	53
7.4	PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI V POSTSOCIALISTIČNIH VZHODNOEVROPSKIH DRŽAVAH	62
7.5	PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI IN KAKOVOSTI ŽIVLJENJA V SLOVENIJI V SOCIALIZMU IN KAPITALIZMU.....	66
7.5.1	ŽIVLJENJSKA RAVEN	66
7.5.2	KAKOVOST ŽIVLJENJA	69
8	ANALIZA.....	73
8.1	PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI MED ZAHODNOEVROPSKIMI KAPITALISTIČNIMI IN VZHODNOEVROPSKIMI SOCIALISTIČNIMI DRŽAVAMI.....	73
8.2	PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI V POSTSOCIALISTIČNIH VZHODNOEVROPSKIH DRŽAVAH	74
8.3	PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI IN KAKOVOSTI ŽIVLJENJA V SLOVENIJI V SOCIALIZMU IN KAPITALIZMU	75
9	ZAKLJUČEK.....	76
10	LITERATURA.....	78

KAZALO TABEL:

Tabela 6.1:	Kazalci življenjske ravni	49
Tabela 6.2:	Kazalci življenjskih pogojev	50
Tabela 6.3:	Skandinavska raziskava o življenjski ravni.....	51
Tabela 7.1:	Primerjava bruto domačega proizvoda na prebivalca.....	54
Tabela 7.2:	Primerjava rasti BDP	55
Tabela 7.3:	Kupna moč socialističnih držav v primerjavi z Zahodno Nemčijo	55
Tabela 7.4:	Primerjava števila avtomobilov na 1000 prebivalcev.....	56

Tabela 7.5: Primerjava javne porabe (delež % BDP).....	57
Tabela 7.6: Primerjava javne porabe (delež % BDP).....	58
Tabela 7.7: Primerjava umrljivosti otrok do 1. leta starosti na 1000 rojstev.....	59
Tabela 7.8: Primerjava pričakovane življenjske dobe.....	60
Tabela 7.9: Primerjava izpustov žveplovih oksidov.....	61
Tabela 7.10: Primerjava BDP na prebivalca v socializmu in kapitalizmu v postsocialističnih državah.....	62
Tabela 7.11: Stopnja nezaposlenosti.....	63
Tabela 7.12: Primerjava stopnje revščine v socializmu in kapitalizmu v postsocialističnih državah v odstotkih.....	63
Tabela 7.13: Primerjava Ginijevega koeficienta v socializmu in kapitalizmu v postsocialističnih državah.....	64
Tabela 7.14: Primerjava pričakovane življenjske dobe v postsocialističnih državah.....	65
Tabela 7.15: Primerjava umrljivosti otrok do 1. leta starosti v postsocialističnih državah.....	65
Tabela 7.16: Primerjava BDP na prebivalca v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu...	66
Tabela 7.17: Primerjava števila brezposelnih v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu.	66
Tabela 7.18: Primerjava počitnic v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu (v %).....	67
Tabela 7.19: Primerjava stopnje prenaseljenosti stanovanja v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu (v %).....	67
Tabela 7.20: Primerjava skupnega števila let izobraževanja v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu.....	68
Tabela 7.21: Primerjava pričakovane življenjske dobe v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu.....	68
Tabela 7.22: Primerjava umrljivosti otrok v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu.....	69
Tabela 7.23: Primerjava splošnega zadovoljstva z življenjem v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu.....	69
Tabela 7.24: Primerjava zadovoljstva z življenjem leta 1993 in pred 5 leti (še v socializmu).....	70
Tabela 7.25: Primerjava demokratičnosti odločanja leta 1993 in pred 5 leti (še v socializmu).....	70
Tabela 7.26: Primerjava možnosti dobiti stanovanje leta 1993 in pred 5 leti (še v socializmu).....	71
Tabela 7.27: Primerjava možnosti dobiti zaposlitev leta 1993 in pred 5 leti.....	71
Tabela 7.28: Primerjava možnosti izobraževanja leta 1993 in pred 5 leti.....	72
Tabela 7.29: Primerjava možnosti imeti, preživljati otroka leta 1993 in pred 5 leti.....	72
Tabela 7.30: Primerjava razmer v zdravstvenem varstvu leta 1993 in pred 5 leti.....	73

1 UVOD

Leta 2007 se je v ZDA začela finančna in gospodarska kriza, ki se je kasneje razširila po celem svetu in še posebej močno prizadela Evropo. Nekateri menijo, da gre za največjo gospodarsko krizo po 2. svetovni vojni ali celo za največjo gospodarsko krizo po t. i. Veliki depresiji, ki se je začela leta 1929 z zlomom borze v ZDA in je trajala več kot desetletje. Po skoraj petih letih krize si Evropa še vedno ni opomogla in vedno glasnejša postajajo namigovanja, da gre pravzaprav za krizo kapitalizma kot sistema in da se bliža njegov konec. Na drugi strani pa ustrezne alternative kapitalizmu pravzaprav ni. Z razpadom Sovjetske zveze in socialističnih režimov je kapitalizem, z raznimi izjemami (Severna Koreja, Kuba ...), postal svetovna ekonomska ideologija. Zato reševanje gospodarske krize ne poteka v smeri menjave kapitalističnega sistema kot celote, ampak gre zgolj za popravke oziroma prilagoditve znotraj kapitalističnega sistema.

V obdobju gospodarske krize, ko se povečuje število brezposelnih in posledično tudi nezadovoljstvo ljudi, je pri starejših generacijah v Sloveniji, ki so živele tudi v času socializma, moč slišati, da pogrešajo stare čase socializma, ko so živeli bolje.

Glede na to, da sam živim v državi, ki se je v iskanju boljše prihodnosti odpovedala socialističnemu in sprejela kapitalistični sistem, ki se prav tako kaže v vsej svoji negativni luči, sem se odločil, da bom v diplomski nalogi na podlagi empiričnih podatkov skušal primerjati socialistični in kapitalistični sistem v Evropi in Sloveniji. Na podlagi empiričnih podatkov bom primerjal življenjsko raven in kakovost življenja v socializmu in kapitalizmu.

Moja diplomska naloga bo sestavljena iz dveh delov, in sicer iz teoretičnega in empiričnega. V teoretičnem delu bom predstavil koncepta socializma in kapitalizma ter prehod iz socializma v kapitalizem v vzhodnoevropskih državah, kar imenujemo tranzicija. Nekaj več pozornosti bom namenil tudi Sloveniji v procesu tranzicije. Poleg tega bom natančneje predstavil koncepta kakovosti življenja in življenjske ravni.

Empirični del je sestavljen iz treh sklopov, v katerih bom skušal potrditi ali ovreči moje hipoteze. V prvem sklopu bom primerjal življenjsko raven v socializmu in kapitalizmu v Evropi od konca 2. svetovne vojne do razpada socialističnih režimov v Vzhodni

Evropi. V drugem sklopu bom primerjal življenjsko raven postsocialističnih držav Vzhodne Evrope v obdobju socializma in v kapitalističnem obdobju. V tretjem sklopu pa bom podrobneje preučil življenjsko raven in kakovost življenja v Sloveniji v času socializma in kapitalizma. V teh treh sklopih bom poskušal dobiti odgovor na glavno raziskovalno vprašanje diplomske naloge: »Ali sta bili življenjska raven in kakovost življenja višji v socializmu ali v kapitalizmu?«

2 KAPITALIZEM

Po razpadu Sovjetske zveze in ostalih socialističnih režimov konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja se je zdelo da se je uresničilo tisto, kar je mnogo ljudi verjelo: da je kapitalizem naravno stanje človeštva. S tem, ko je na svetu ostala zgolj peščica držav s socialistično družbeno ureditvijo in je skoraj povsod po svetu zmagal kapitalizem, se zdi, da kapitalizem nima prave alternative. To prepričanje je močno zakoreninjeno predvsem v zahodni kulturi (Meiksins Wood 2002, 2).

Kapitalizem v osnovi pomeni vlaganje denarja (kapitala) z namenom pridobivanja dobička, pri čemer ni pomembna narava dejavnosti, ampak možnost ustvarjanja dobička. Termin kapital se uporablja za vsa sredstva, ki so na voljo za vlaganje in jih lahko spremenimo v denar (npr. nepremičnine – hipoteka). Značilna lastnost razvoja kapitalističnih družb je pojav institucij, ki omogočajo pretvorbo vseh vrst premoženja v kapital (Fulcher 2010, 23).

Kapitalizem je ekonomski in družbeni sistem, ki temelji na privatni lastnini in trgu, v katerem so sredstva produkcije v glavnem v zasebni lasti, ki jo vodi profit, ter v katerem so investicije, distribucija, prihodek, produkcija in cenovna politika dobrin in storitev določeni z dogajanjem oziroma operacijami na ekonomskem trgu (Bandelj in Sowers 2010, 27).

2.1 RAZVOJ KAPITALIZMA

Kapitalizem se je v svoji idealno tipski, industrijski različici pojavil v 18. oziroma 19. stoletju v Angliji, v času industrijske revolucije. Avtorji si niso enotni glede začetkov kapitalizma. Pojavljajo se različna mnenja o zametkih kapitalizma, od srednjega veka in

zatona fevdalizma do velikih geografskih odkritij in začetka prekomorske trgovine konec 15. stoletja, spet drugi pa začetke kapitalizma vidijo v industrijski revoluciji v 18. in 19. stoletju (Meiksins Wood 2002, 3).

2.1.1 RAZLOGI ZA NASTANEK KAPITALIZMA V EVROPI

Čeprav je bila britanska družba prva, v kateri je proizvodnja na splošno postala kapitalistična, tudi drugje v Evropi najdemo številne primere vznika kapitalizma. Že v 14. in 15. stoletju najdemo v Flandriji (tam že celo v 13. stoletju), Italiji in Nemčiji trgovce – podjetnike, ki so imeli na voljo velike količine kapitala. Trgovski kapitalisti so začeli denar vlagati naprej, denimo v rudarstvo in v rudnikih Srednje Evrope so prej neodvisni rudarji postali mezdni delavci. Tudi v nekaterih drugih mestih v Evropi (Lyon, Pariz) so se pojavili prvi zametki kapitalistične proizvodnje, ki so temeljili na vložku kapitala v določeno panogo in ohranjanju nizkih stroškov dela. Vendar pa na razvoj kapitalizma ne smemo gledati samo z vidika proizvodnje. Zgodnji razvoj trgovskih in finančnih kapitalističnih tehnik se je odvijal izven Britanije. Trgovski kapitalizem je bil v 17. stoletju najbolj razvit na Nizozemskem, predvsem na račun trgovine z oddaljenimi deželami. Ravno tako se je finančni kapitalizem (trgovanje z delnicami in vrednostnimi papirji) začel razvijati prej na Nizozemskem in v Belgiji. Finančni in trgovski kapitalizem se že prej pojavljata v Benetkah in Genovi v 12. stoletju (Fulcher 2010, 36–38). Trgovski in finančni kapital veljata za »predkapitalistični« kapital. Trgovski kapital je dobival trgovski profit iz razlike med nabavno in prodajno ceno blaga, kupljenega na enem in prodanega na drugem trgu. Finančni kapital pa je pridobival vrednost z rastjo vrednostnih papirjev, finančnimi špekulacijami ali z obrestmi pri posojilih (Lavrač 1987, 107).

Nekateri avtorji menijo, da so evropska mesta, ki so postala trgovska in finančna središča (italijanska mesta, Brugge, Antwerpen, Amsterdam, London), razlog vznika kapitalizma. V relativno neodvisnih mestnih državah v Flandriji, Italiji pa tudi Nemčiji so namesto zemljiških vladali trgovski in finančni interesi, vendar so v 15. in 16. stoletju začela izgubljati avtonomijo in zopet prišla pod nadzor zemljiških gospodov, pozneje pa pod nadzor novonastalih nacionalnih držav. Mesta so igrala pomembno vlogo pri nastanku kapitalizma, vendar ne edine in najpomembnejše. Kot

bomo videli kasneje, je kapitalistična proizvodnja začela nastajati na podeželju, poleg tega pa so cehi v mestih preprečevali kapitalistično izkoriščanje mezdnih delavcev, tako da se kapitalizem ni mogel svobodno razvijati.

Drugi avtorji menijo, da se odgovor na nastanek kapitalizma v Evropi skriva v samem fevdalizmu, čeprav sta si na prvi pogled kapitalizem in fevdalizem povsem nasprotujoča. Pod fevdalizmom sta bila moč in bogastvo povezana z oblastjo nad zemljo in ne nad lastnino kapitala. Proizvodnja ni bila namenjena trgu, ampak porabi s strani proizvajalca in zemljiškega gospoda, ki je presežek od proizvajalca pridobil s fizično in ne ekonomsko prisilo. »Prosto« mezdno delo ni obstajalo, saj je bila kmetijska delovna sila vezana na zemljo. Proizvajalci so v fevdalizmu imeli določeno stopnjo svobode, saj so bile, za razliko od sužnjev, njihove obveznosti do gospodarja omejene in določene. Obveznosti kmetov, da so zagotavljali delo in pridelke za gospodarje, so lahko nadomestili z denarnimi plačili, kar je pomenilo, da so morali kmetje denar zaslužiti z meznim delom ali s prodajo izdelkov na trgu. Gospodarji so kmete spodbujali k proizvodnji in prodaji, da so lahko z dobički kupovali luksuzne izdelke. Razredni boj, ki je inherenten fevdalizmu, je prav tako prispeval k prehodu v kapitalizem, saj so si gospodarji izmišljevali vedno nove načine, kako izžeti denar od kmetov. Ti so odgovorili tako, da so izkoristili pomanjkanje delovne sile in se osvobodili od fevdalnih obveznosti ter v zameno za svoje delo pridobili mezde. Vendar je pri tem treba poudariti, da je do prehoda iz fevdalizma v kapitalizem prišlo samo v Zahodni Evropi, medtem ko je bila Vzhodna Evropa ravno tako pod fevdalizmom, pa do tega prehoda ni prišlo.

Spet drugi avtorji najdejo razlog za nastanek kapitalizma v Evropi v povečanju trgovine z oddaljenimi deželami in novimi geografskimi odkritji v 15. in 16. stoletju ter izkoriščanju novih kolonij. S trgovino z oddaljenimi kraji in izkoriščanjem kolonij naj bi v Evropi prišlo do velikega kopičenja kapitala in nastanka kapitalistične družbe. Vendar tu ne gre spregledati dejstva, da so tudi neevropejci trgovali z oddaljenimi kraji in imeli svoje kolonije, pa tam ni prišlo do razvoja kapitalizma. Poleg tega so bile nekatere države (Španija, Portugalska, Nizozemska) v trgovanju in kolonizaciji na začetku uspešnejše od Anglije, pa se je kljub temu kapitalizem najprej razvil prav tam. Tako samo trgovanje in kolonizacija nista zadosten razlog za pojasnitev vznika kapitalizma (Fulcher 2010, 42–47).

Omenjeno je že bilo, da je istočasno tudi v drugih delih sveta, denimo na Kitajskem in v Indiji, potekala trgovina in da so bile države podobno, če ne še bolj, razvite kot Evropa ter bile tehnološko bolj napredne. Kapitalizem se je pojavil v Zahodni Evropi in ne v Vzhodni, čeprav sta bili obe v primežu fevdalizma. Zato se gre vprašati, če niso na razvoj kapitalizma v Zahodni Evropi bolj kot politične, družbene in ekonomske strukture vplivale posebne ideje. Verska prepričanja z normami regulirajo delovanje ljudi in jim narekujejo, kako naj živijo. Nobenega dvoma ni, da so v srednjeveški Evropi močne verske institucije prodrle v vsak kotiček človeških življenj. Max Weber je v svojem znamenitem delu *Protestantska etika in duh kapitalizma* našel povezavo med protestantizmom in kapitalizmom. Weber ni zagovarjal teze, da je protestantizem povzročil kapitalizem, temveč da je zagotovil nabor idej, ki so ljudi spodbujale h kapitalističnemu vedenju. Protestantska prepričanja, posebej kalvinistična (puritanska), so ljudi vodila k temu, da so živeli vzdržno, da so varčevali, namesto da bi zapravljali, kar je vodilo h kopičenju kapitala. Poleg tega so protestanti verjeli, da se Bogu ne služi samo z verskim odmikom od življenja, ampak tudi s pravilnim izvajanjem poklica, h kateremu jih je Bog pozval. Protestantizem je tako versko disciplino vnesel v vsakdanje gospodarske aktivnosti. Ta puritanska etika je zagotovo pustila svoj pečat na odnosu do dela in denarja, kakršnega običajno najdemo v kapitalističnih družbah Zahodne in Severne Evrope ter severne Amerike, za katere je značilno pretežno protestantsko prebivalstvo (Weber 2002).

Avtorica Meiksins Wood pa ima drugačen, marksističen pogled na vznik kapitalizma. Meni, da kapitalizma ne moremo razumeti kot rezultat naravnega procesa, ki je nastal zaradi naravne potrebe ljudi, da trgujejo in si izmenjujejo dobrine za dobiček na trgu. Po avtoričinem mnenju si nastanka kapitalizma ne moremo pojasniti z nastankom močnih trgovskih in finančnih središč ali z Webrovo teorijo o protestantizmu in akumulaciji kapitala. Ravno tako zavrača imperialistične teorije za nastanek kapitalizma. Meni namreč, da samo s širjenjem trgovine in večanjem bogastva še ne gre za pravi kapitalizem, ampak zgolj za pojav neke »trgovske družbe«. Meni, da gre pri prehodu iz fevdalizma v kapitalizem za nek »kvalitativen« prehod, kjer pride do sprememb v družbenih razmerjih, in ne za »kvantitativen« prehod, kjer pride do povečanja trgovine in bogastva. Avtorica izhaja iz Marxa, ki meni da gre pri večanju bogastva v t. i. »trgovski družbi« za »primitivni kapital«. Marx meni, da se bogastvo v kapital spremeni

šele s spremembo v družbenih odnosih, in sicer takrat, ko imamo na eni strani lastnike kapitala in mezdne delavce brez lastnine na drugi (Meiksins Wood 2002, 36).

Meiksins Wood trdi, da je do teh sprememb v družbenih odnosih prišlo v Angliji, in sicer na podeželju približno v 16. stoletju. Nastal je t. i. »agrarni kapitalizem«. Samo v Angliji naj bi bili ugodni pogoji, da so kmetje začeli svoje pridelane presežke začeli prodajati na trgu in zemljiškim gospodom plačevati v denarju. Lahko so tudi začeli najemati zemljo od zemljiških gospodov, ki so jo prodajali najboljšemu ponudniku. Ker so zemljo lahko najemali samo najbolj uspešni kmetje, je veliko kmetov ostalo brez možnosti kmetovanja. Najemni kmetje so začeli za delo najemati mezdne delavce. Tako je prišlo do delitve na lastnike in na mezdne delavce brez lastnine. Iz podeželja so se ljudje začeli seliti v mesta, kjer niso več mogli sami pridelati ali izdelati dobrin, potrebnih za preživetje, zato so jih morali začeti kupovati na trgih. Ravno domači angleški trg je začel narekovati potrebe po proizvodnji določenih dobrin. Lastniški model se je iz podeželja prenesel v mesto in počasi so začeli nastajati proizvodni obrati in s tem industrijski kapitalizem. Avtorica meni, da je do industrijske revolucije prišlo, ker so trgi narekovali povpraševanje in so ljudje hoteli zaradi čim večjega dobička čim ceneje proizvesti dobrine. Iz Anglije pa se je potem tak tip kapitalistične družbene ureditve širil naprej po Evropi in po svetu. Kapitalistični imperializem se je tako začel šele takrat, ko so iz Anglije izvozili ekonomski in družbeni model, ki je temeljil na izkoriščanju mezdnih delavcev s strani lastnika (Meiksins Wood 2002, 96–132).

2.2 ZNAČILNOSTI KAPITALIZMA

Kapitalizem deluje po določenih zakonitostih oziroma načelih, da doseže določene cilje. Glavna načela kapitalizma so:

- **Trg:** Trgi so osrednja institucija kapitalizma. Trgi so prostor, na katerem se prodajajo in kupujejo blago in storitve. Ne nahajajo se več le na tržnicah, ampak povsod, kjer prodajalci in trgovci opravljajo svoje menjave, to je danes lahko tudi elektronski prostor.

Adam Smith je že leta 1776 dejal, da »nevidna roka« trga uravnava razmerje med ponudbo in povpraševanjem, ali če posplošimo, med prodajalci in kupci. Smith je menil, da je ljudem v naravi, da na trgu izmenjujejo dobrine in storitve

(Bandelj in Sowers 2010, 27). Karl Polanyi pa zavrača Smithovo tezo o trgu kot naravnem stanju.

Polanyi meni, da je v preteklosti ekonomski proces potekal po principu recipročnosti ali redistribucije in je bil umeščen v družbena razmerja. Ta dva ekonomska procesa ne potekata z namenom profita, ampak sta zavezana skupnemu družbenemu redu (Polanyi 2008, 41). Redistribucija in recipročnost sta bili vse do poznega 19. stoletja prevladujoča načina ekonomske organizacije, ko ju je nadomestila tržna menjava. Polanyi proces transformacije iz ekonomske organizacije recipročnosti in redistribucije v prosto tržno menjavo imenuje »velika preobrazba«, do katere je prišlo v začetku 19. stoletja v Veliki Britaniji, ko je prišlo do privatizacije zemljišč. Kmetje, ki niso postali lastniki zemljišč in niso mogli kmetovati, so odšli v mesta, kjer so morali kupovati dobrine za preživetje. To pa je pospešilo nastanek trgov (Polanyi 2008, 126).

Danes je ekonomija v svetu večinoma organizirana po kapitalističnem principu trga, vendar pa tržna menjava ni edini način ekonomske ureditve. Drugi način je princip redistribucije. Ta je značilen za socialistične države, kjer so dobrine v kolektivni, javni lasti in centralne oblasti določajo porazdelitev teh dobrin (Bandelj in Sowers 2010, 32).

- **Konkurenca:** trgi so svobodni in zato na njih sodeluje več ekonomskih akterjev (kupcev in prodajalcev/posameznikov, podjetij), ki so v medsebojni konkurenci. Posameznik se denimo na trgu dela poteguje za delovno mesto z drugimi iskalci zaposlitve. Trgi ustvarjajo močno konkurenco tudi med kapitalističnimi podjetji. Ta tekmujejo na mnogo načinov, na primer z učinkovitejšim izkoriščanjem dela ali z uporabo tehnoloških inovacij, s katerimi zmanjšujejo stroške ali učinkoviteje tržijo proizvode (Fulcher 2010, 26).
- **Privatna lastnina:** pravica do privatne lastnine je ključnega pomena za delovanje kapitalizma, ki temelji na izmenjavi na trgu. Trg lahko deluje le, če lahko ljudje, ki imajo v lasti neko dobrino, to dobrino prodajo kupcu, ki postane lastnik te dobrine. V primeru skupne ali državne lastnine to ni mogoče. Privatna lastnina pomeni, da lastnik nadzira vire in odloča, kaj bo z njimi naredil (izkoriščal za lastne potrebe, podaril, prodal, dal v najem po poljubni ceni).

Privatna lastnina je pravno zaščitena, neodtujljiva in se lahko prenaša dedno (Bandelj in Sowers 2010, 33).

Privatna lastnina je za nekatere naravna pravica in temelj človekove svobode, za druge pa vir vsega zla v družbi. Pozitivno konotacijo privatna lastnina dobi, če jo vežemo na dejavnost človeka, na njegovo kreativnost in zagotovitev individualne svobode. Marx je kritiziral privatno lastnino s stališča vpliva koncentracije bogastva in moči na neenakost ljudi: »Ta zakon omogoča, da akumulacija kapitala ustreza akumulaciji bede« (Korać 1987, 220).

Med cilje kapitalizma pa bi lahko šteli **maksimiziranje profita in akumulacijo kapitala.**

Kapitalisti so obstajali že pred pravim kapitalizmom. Že v najzgodnejših časih so trgovci ustvarjali denar z vlaganjem v dobrine, ki so jih prodajali z dobičkom, vendar je ta dejavnost obsegala le majhen del gospodarstva. V pravem kapitalizmu celotno gospodarstvo postane odvisno od vlaganja kapitala, do tega pa pride, ko na ta način ni financirano samo trgovanje, ampak tudi proizvodnja. Kapitalistična proizvodnja temelji na mezdnem delu. Pojavita se jasna ločnica in konflikt med lastniki kapitala, ki si lastijo tisto, kar Marx poimenuje »produkcijska sredstva«, in med tistimi, ki svoje delo prodajajo v zameno za mezo. Mezdno delo hkrati je in ni svobodno. Za razliko od sužnjev, ki jih k delu silijo njihovi lastniki, se lahko mezdni delavci odločijo, ali bodo delali in za koga. Za razliko od tlačanov v fevdalni družbi, ki so bili vezani na zemljo svojega gospodarja, se lahko prosto gibljejo in iščejo delo kjerkoli hočejo. Vendar pa so te svoboščine nekoliko iluzorne, saj je v kapitalistični družbi brez plačanega dela težko preživeti, na voljo pa je le omejen nabor dela in delodajalcev. Marx mezdne delavce imenuje »mezdni sužnji«. Kapitalisti, torej lastniki produkcijskih sredstev, naj bi jih namreč izkoriščali. Presežna vrednost ustvarjenega blaga (razlika med mezo in vrednostjo proizvoda) ostane v rokah kapitalistov, ki lahko to ponovno investirajo na trgu in še povečujejo svoje premoženje.

Pomen meznega dela ni samo v njegovi proizvodnji, ampak tudi v njegovi vlogi v potrošnji. Mezdni delavci ne morejo sami proizvesti tistega, kar potrebujejo, ampak morajo to kupiti, s tem pa zagotavljajo povpraševanje, kar povzroči nadaljnjo proizvodnjo (Fulcher 2010, 23–25).

2.3 RAZLIČNI TIPI KAPITALIZMA

Kapitalizem je z industrijsko revolucijo konec 18. in v začetku 19. stoletja postal vodilna ekonomsko–družbena ureditev v Veliki Britaniji in se kasneje razširil tudi na preostalo Evropo in svet. Kapitalistični sistem pa se v vseh državah oziroma delih sveta ne pojavlja v isti obliki, ampak je nastalo v svetu več različic kapitalizma in vsaka od njih ima specifične lastnosti, kljub temu pa še vedno delujejo znotraj zakonitosti kapitalizma. Za potrebe diplomske naloge bom bolj podrobno predstavil anglo–ameriški in evropski socialno–tržni tip kapitalizma.

2.3.1 VLOGA DRŽAVE

V različnih tipih kapitalizma je vloga države v ekonomskih zadevah različna. Država in ekonomija sta v določenih pogledih nasprotujoči si entiteti, saj država zagovarja in upravlja z javnimi zadevami, medtem ko na drugi strani ekonomija predstavlja zagovornike zasebnih interesov. Temu rečemo *državno–ekonomski dualizem*. Glavno vprašanje je, do katere mere naj se država vmeša v ekonomijo oz. gospodarstvo. Poznamo več konceptov, ki zagovarjajo različno stopnjo vključenosti države v gospodarstvo. Klasična ekonomska teorija, ki jo je utemeljil Adam Smith, pravi, da morajo imeti države minimalen vpliv na ekonomijo. »Nevidna roka trga« poskrbi za ravnovesje med povpraševanjem in ponudbo, skratka za celotno družbo je bolje, če država ekonomiji pusti prosto pot in od uspešnega delovanja svobodnih trgov bo imela korist celotna družba. Država naj zagotavlja samo tiste stvari, ki jih trgi ne morejo proizvesti sami–javne dobrine. Smithu v današnjem času sledijo neoliberalni ekonomisti, ki ravno tako zagovarjajo minimalno vmešavanje države v gospodarstvo. Po 2. svetovni vojni je prišlo do drugačnega pogleda na vključenost države v gospodarstvo. John Maynard Keynes je začel zagovarjati močno vlogo države v gospodarstvu, predvsem na račun povečanja povpraševanja s strani države. T. H. Marshall pa se je zavzemal za še večjo vlogo države s t. i. »državo socialnih pravic«. Država socialnih pravic se je nanašala na pravice državljanov do zaščite pred negativnimi posledicami trga (nezaposlenost, bolezen, starost), za katere naj bi poskrbela država. Najbolj skrajna oblika vmešavanja države v gospodarstvo pa je socialistični sistem, kjer v državno last preide večina ali celotno gospodarstvo in država

ureja redistribucijo dobrin namesto trga. Tako naj bi odpravili vse negativne posledice trga (Bandelj in Sowers 2010, 12–18).

2.3.2 GOSPODARSTVA LIBERALNEGA TRGA (GLT) IN GOSPODARSTVA KOORDINIRANEGA TRGA (GKT)

V gospodarstvih liberalnega trga glavna ekonomska dejavnost poteka prek prostega trga. ZDA so tipičen primer GLT. V gospodarstvih koordiniranega trga pa ekonomska dejavnost poteka bolj po principih »netržnega« načina, kjer se večja prednost daje sodelovanju kot pa konkurenci. Takšen primer je denimo Nemčija. Po navadi ima država večjo vlogo v gospodarstvu v GKT, kjer ima regulatorno vlogo in lahko prek svojih institucij sodeluje pri koordinaciji gospodarstva. Na drugi strani pa ima država v GLT le tolikšno vlogo, da zagotovi prosto delovanje trga (Hall in Soskice 2001, 8). Gospodarstva liberalnega trga so značilna predvsem za ZDA, Kanado, Avstralijo, Veliko Britanijo, Irsko. Gospodarstva koordiniranega trga pa so značilna za evropske države (Nemčija, Švica, Nizozemska, Belgija, Švedska, Danska, Norveška, Finska, Avstrija) ter za Japonsko. V zadnjem času tudi te države sprejemajo ukrepe, ki gredo v smer gospodarstev liberalnega trga. Francija, Italija, Španija, Portugalska, Grčija in Turčija pa sodijo v poseben tip kapitalizma, t. i. mediteranski kapitalizem. Zanje je značilen velik agrarni sektor, poleg tega pa imajo na nekaterih področjih značilnosti tako GLT kot GKT (Hall in Soskice 2001, 21).

2.3.3 ANGLO-AMERIŠKI KAPITALIZEM

Anglo–ameriški model deluje po principu družbeno in politično neodvisnega svobodnega trga. Temelji na *laissez-faire* liberalizmu 19. stoletja in neoklasični ekonomiji s poudarkom na osebni svobodi in individualizmu pri doseganju ekonomskih ciljev. Vloga države mora biti čim manjša, zgolj tolikšna, da zagotavlja pogoje za delovanje svobodnega trga in posameznikom omogoča udejstvovanje na teh trgih. Velik poudarek je na fleksibilnosti, ki zagotavlja produktivno in konkurenčno gospodarstvo, ki ustvarja veliko delovnih mest (Stallings in Streeck 1995, 90).

Anglo–ameriški kapitalizem je najbolj individualističen in liberalen. Trg dela je zelo fleksibilen, zato je stopnja zaposlitvene varnosti zelo nizka. Država ne namenja veliko

sredstev za socialno politiko, davki pa so nizki. Socialna varnost je na nizki stopnji in se jo dojema kot skrajno obliko pomoči ter je zelo nadzorovana (Hutton 1994, 259).

V državah z anglo-ameriškim tipom kapitalizma prevladuje liberalni model socialne politike. To pomeni, da si posamezniki prek delovanja na trgu zagotovijo čim višjo stopnjo blaginje. Sistemi socialnih pomoči so namenjeni predvsem preprečevanju in zmanjševanju revščine ter korekciji posledic delovanja tržnih sil, in ne zagotavljanju blaginje. Socialni prejemki so nizki in skrbno nadzorovani. Tržni mehanizmi so vpeljani v izobraževanje, zdravstvo, socialno varnost, sistem pokojnin ... To pomeni, da pride do povečanja družbene neenakosti, saj si tisti z večjimi dohodki lažje priskrbijo določene storitve in si tako izboljšujejo kvaliteto življenja.

Velika Britanija se v tem razlikuje od ZDA, saj ima boljši sistem socialne varnosti. Ima namreč univerzalni sistem javnega zdravstva in zaradi zgodovine močnega delavskega gibanja boljšo socialno politiko. Liberalni model socialne politike je značilen za države, kjer ni bilo tradicije socialne demokracije in močnega vpliva krščanstva (Esping-Andersen 2000, 74–76).

2.3.4 EVROPSKI SOCIALNO-TRŽNI KAPITALIZEM

Ta tip kapitalizma je značilen za države Zahodne Evrope, tipična predstavnica je Nemčija, in za skandinavske države. V tem tipu kapitalizma politične, ekonomske in družbene institucije tvorijo omrežje, ki uravnava socialni trg. Trg ni tako neodvisen kot denimo v anglo-ameriškem kapitalizmu. Četudi gre za reguliran trg, je to še vedno trg, na katerem veljajo tržne zakonitosti. Delovanje trga je regulirano v tej smeri, da je ustvarjanje dobička še vedno povezano s socialno kohezijo. Sindikalna združenja so močna, zato trg delovne sile ni tako fleksibilen in je varnost zaposlitve večja. Finančni sektor ni tako razvit kot v angloameriškem kapitalizmu, ampak je poudarek na visoko kvalitetnih izdelkih (Hutton 1994, 262).

Skandinavske države so zaradi svojega socialno-demokratskega modela socialne politike postale znane kot države blaginje. Socialna nadomestila, denimo za brezposelnost, so visoka. Blaginja se zagotavlja prek države, in ne prek trga tako kot v liberalnih modelih socialnih politik. Univerzalizem je temelj socialne politike in

socialne pravice zagotavlja državljanstvo. Socialne politike so zelo inkluzivistične. Zdravstvo in izobraževanje sta javna, ravno tako pokojninski sistemi, čeprav se v zadnjih letih to delno spreminja in prihaja do vpeljave tržnih mehanizmov tudi na ta področja, predvsem pokojninskih sistemov. V programe socialnih politik so vključeni tudi starejši in mladi, tako da niso odvisni od družin. Socialne politike se osredotočajo na posameznika in mu skušajo zagotoviti čim višjo stopnjo blaginje. Dobro razvita država blaginje seveda pomeni velike izdatke za države, zato so tudi davki zelo visoki. Zaradi visokih državnih izdatkov so se države v 90. letih prejšnjega stoletja znašle v manjši krizi, ki je vodila v povečano stopnjo brezposelnosti, vendar so jo uspešno prebrodile in skandinavske države še danes sodijo med najbolj razvite na svetu (Esping–Andersen 2000, 79).

V državah kontinentalne Evrope pa prevladuje konservativno-korporativistični model socialne politike. Model deluje prek sistema socialnega zavarovanja, ki ga vplačuje zaposleni (tradicionalno oče) in socialna varnost je tako vezana na zaposlenega ter s tem na družino. Vloga družine je pomembna, saj je poleg trga družina tista, ki zagotavlja socialno varnost. Sistemi socialne varnosti so v primerjavi z liberalnim modelom velikodušni, vendar ne tako kot skandinavski. Sistemi javnega zdravstva in izobraževanja so dobro razviti, čeprav se tudi tukaj že pojavljajo težnje k liberalizaciji. Stroški države za socialno politiko so dokaj visoki, uvrščajo se nekje med države z liberalnim modelom socialne politike in skandinavskimi državami.

V državah ob Sredozemlju se pojavlja še en model socialne politike, ki sicer ni tako izrazit, kljub temu pa je v določenih pogledih drugačen od treh idealno tipskih modelov (liberalni, socialno–demokratski, konservativno–korporativistični). Za ta model je značilno, da je velik poudarek pri zagotavljanju socialne varnosti na družinah (Esping–Andersen 2000, 82–90).

2.4 OBDOBJE PO 2. SVETOVNI VOJNI

Po uničujoči 2. svetovni vojni je bila Evropa v ruševinah in njeno gospodarstvo v razsulu. Po koncu vojne se je začela obnova in z obnovo se je začelo tudi obdobje visoke gospodarske rasti. Petdeseta in šestdeseta leta prejšnjega stoletja veljajo za *»zlato dobo«*. Gospodarska rast, množična potrošnja in nizka stopnja nezaposlenosti so

botrovale nastanku vedno večjega srednjega razreda, ki je imel zagotovljena, dobro plačana delovna mesta (Esping–Andersen 2000, 15). Porazena Nemčija je v času ene generacije postala najbogatejša država v Evropi, v Franciji in Veliki Britaniji so razglašali, da še nikoli niso živeli tako dobro, in podobno je bilo v drugih državah Zahodne Evrope. V nekaterih deželah (Skandinavija kot najbolj poznan primer) so bile povojne države blaginje delo socialnih demokratov, drugod – denimo v Veliki Britaniji – pa »država socialne varnosti« v praksi ni pomenila dosti več kot vrsto pragmatičnih politik, namenjenih blaženju socialne prikrajšanosti in zmanjševanju vrzeli med bogatimi in siromašnimi. Njihov skupni dosežek je bil izjemen uspeh pri brzdanju neenakosti. Z večjo enakostjo so prišle še druge prednosti. Strah pred vrnitvijo v ekstremistične politike se je sčasoma polegel. »Zahod« je vstopil v brezskrbno dobo premožne varnosti. Poleg tega sta bila prav socialna demokracija in država blaginje tista dejavnika, ki sta v času po drugi svetovni vojni srednji družbeni sloj navezala na liberalne institucije. Ponovno povezovanje srednjih slojev z demokracijami je bilo najpomembnejša naloga v povojni politiki. Ukrepi države na socialnem področju so šli v smeri univerzalizma. Tako bogatejši srednji sloj kot delavci in revni so imeli na voljo enako socialno pomoč in javne storitve: brezplačno šolanje, poceni ali brezplačno medicinsko oskrbo, javne pokojnine in zavarovanja za primer brezposelnosti (Judt 2010, 49).

V državah Zahodne Evrope je prevladoval keynesianski ekonomski model. Država je imela pomembno regulatorno vlogo v gospodarskih politikah in pri izvajanju storitev socialnega varstva. Celo v Zahodni Nemčiji, kjer so bili do izvajanja centraliziranega nadzora v nacističnem slogu razumljivo zadržani, so bili teoretiki socialnega trga pripravljani na kompromis. Iz istega razloga v tistih letih tudi visoka obdavčitev ni veljala za žalitev. Prav nasprotno, strmo rastoče stopnje progresivnega davka na dohodek so veljale za konsenzualno sredstvo, namenjeno temu, da se privilegiranim in nekoristnim odvzamejo presežna sredstva ter se dajo na voljo tistim, ki jih najbolj potrebujejo in jih lahko tudi najboljše porabijo.

Cela tri desetletja po vojni so se ekonomisti, politiki, komentatorji in državljani vsi strinjali, da visoki javni izdatki, ki so dosegali že 30 % BDP-ja in za katere skrbijo lokalni ali nacionalni organi, ki imajo pri reguliranju ekonomskega življenja na več ravneh precej manevrskega prostora, pomenijo dobro politiko. Trg je bil pod nadzorom

države, državi je bila podrejena osrednja vloga v življenju ljudi, storitve socialnega varstva pa so imele prednost pred drugimi proračunskimi izdatki (Judt 2010, 57).

V zgodnjih letih prejšnjega stoletja so bile storitve socialne varnosti, socialna zakonodaja, državno financiranje izobraževanja, zdravstva, kulture že same po sebi umevne. Seveda so obstajali tudi tisti, ki so opozarjali na verjetno neskladje med javnimi prihodki in odhodki, saj so stroški pokojnin rasli, generacija *baby booma* pa se je starala. Institucionalni stroški uzakonjenja socialne pravičnosti na toliko področjih človekovega delovanja so bili nujno visoki. Poleg tega se je davčna podlaga socialnih držav po tem, ko se je povojni razcvet nekoliko unesel in je endemična nezaposlenost spet postala zaskrbljujoče resna, nekoliko zamajala. Progresivna obdavčitev in intervencionistična država sta dali zahodnim družbam varnost, blaginjo in storitve socialnega varstva. Ob naftnih šokih in vedno večji brezposelnosti so kritiki keynesianskih politik, ki so bili prej v veliki manjšini, začeli opozarjati, da so našteve pridobitve držav blaginje šle na račun gospodarske neučinkovitosti, nezadostne inovativnosti, zadušenega podjetništva, javnega dolga in usihajoče zasebne pobude. Skratka, države blaginje so se preveč razbohotile, postale so predrage in neučinkovite.

Desnica je tako znova pridobila svoj glas, ki ga je izgubila v povojnem obdobju. Margaret Thatcher v Veliki Britaniji, Ronald Reagan v ZDA in Valéry Giscard d'Estaing v Franciji so bili prvi *mainstream* desnosedinski politiki, ki so začeli javno zagovarjati prelom s politikami, ki so v prvih treh desetletjih po vojni prinesle blaginjo. Margaret Thatcher je izjavila: »Družba ne obstaja«, ampak obstajajo samo posamezniki in družine. Na drugi strani Atlantika je Reagan izjavil, da država ni rešitev, ampak problem. Če je država problem in družba ne obstaja, potem je njena vloga ponovno zreducirana na to, da zgolj zagotavlja ustrezne pogoje, v katerih bo posameznik lahko uresničeval svoje želje. Šlo je za neoliberalno ekonomsko politiko, ki je izhajala predvsem s čikaške univerze in je zagovarjala minimalno vlogo države, delovanje prostega trga itd. Ta politika se je do današnjih dni prijela predvsem v anglosaksonskem delu (ZDA, VB, Kanada, Irska, Avstralija ...), manj pa v skandinavskih državah in kontinentalni Evropi, čeprav so imele te politike vpliv na celoten svet, saj je prišlo do premika od keynesianskih k bolj liberalnim politikam (v nekaterih državah bolj, v nekaterih manj) in tako so tudi nastali različni tipi kapitalizma (Judt 2010, 81–83).

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je delež zaposlenih v industriji začel upadati. Vedno več ljudi se je zaposlovalo v storitvenem sektorju in tako so družbe začele prehajati v *postindustrijsko dobo*. Ljudje so zaradi javnega izobraževanja postajali vedno bolj izobraženi, poleg tega pa so se v tem času na trg dela v vedno večjem številu začele vključevati tudi ženske. V tem času se je gospodarska rast upočasnila, na trgu delovne sile se je pojavila množična baby boom generacija in ženske, kar je po nekaj desetletjih znova pripeljalo do brezposelnosti (Esping–Andersen 2000, 25). Povojno »zlato obdobje« se je tako končalo. Za postindustrijsko družbo od sedemdesetih let dalje je značilna individualizacija. V »novi« družbi, ki jo Beck (2001) imenuje družba tveganja, posameznik prevzame družbena tveganja, ki jih povzroča delovanje trga. Posameznik postaja odvisen sam od sebe, od svoje lastne usode na trgu dela in od odločitev, ki jih sam sprejema. Ima sicer večjo možnost izbire, tako glede sebe kot svojega izobraževanja, družine, življenjskega sloga, vendar hkrati prevzema tudi večja tveganja, da bodo te odločitve napačne. V sodobni družbi so tveganja neenakomerno porazdeljena - revščina priteguje obilje tveganj, nasprotno pa bogastvo v dohodku, moči in izobrazbi zagotavlja varnost pred tveganji (Beck 2001, 114–118).

Individualizacija prenese breme družbe tveganja iz razrednega tveganja na posameznika, kar pomeni, da posameznik ni več v »varnem zavetju« razreda ali katere druge družbene skupine, ki je prej lahko služila kot nekakšno varovalo in je absorbirala negativne posledice delovanja tržnih sil. Biografije posameznikov niso več odvisne od pripadnosti razredu in vnaprej določene pod varstvom socialne države, kar je bilo še posebej izrazito v socialističnih družbah, ampak si mora posameznik sam »zgraditi« biografijo, svojo življenjsko zgodbo (Beck in Beck Gernsheim 1996, 81).

2.5 KRIZA(E) KAPITALIZMA?

Krize v kapitalizmu niso izjemni dogodki, ampak precej običajen element delovanja kapitalistične družbe. V 19. stoletju so postale stalnica v gospodarskem življenju, mehanizmi za krize pa so se pojavili že stoletja prej. Že v 17. stoletju je v Amsterdamu prišlo do t. i. tulipanske krize, ki je nastala zaradi špekulacij pri trgovanju s tulipani. Vendar takratna tulipanska kriza ni imela večjega vpliva na gospodarstvo, ker takrat gospodarske dejavnosti še niso bile tako prepletene, da bi se kriza iz enega sektorja

prenesla na celotno gospodarstvo. Povezave, ki so bile potrebne, da so se krize razširile na vso gospodarstvo, je ustvarila rast kapitalistične proizvodnje.

Marx je trdil, da je kapitalizem dovzeten za krize, ker je proizvodnja ločena od potrošnje. V predkapitalističnih družbah je bilo to dvoje tesno povezano, ker je bila večina proizvodnje namenjena bolj kot ne takojšnji porabi. V kapitalizmu pa se blago proizvaja za prodajo na trgih, zato se je to razmerje oddaljilo. Blago se proizvaja ob pričakovanju, da ga bo mogoče prodati, vendar se lahko zgodi, da ga trg ne more vsrkati. Tendenca po čezmerni proizvodnji je dejansko vgrajena v kapitalistično proizvodnjo. Konkurenca med proizvajalci sproži težnje k širjenju proizvodnje, ker večje količine znižujejo stroške, nižajo cene in povečujejo tržne deleže. Ko količina proizvedenega blaga preseže povpraševanje po blagu, se pojavi kriza čezmerne proizvodnje in cene padejo, nazadnje pod nivo, ki omogoča dobičke. To ne prizadane samo določene panoge, ampak se kriza širi na ostale sektorje gospodarstva. Vlaganja upadejo, kar udari panoge, ki proizvajajo stroje. Delavce odpustijo ali jim znižajo plače, kar še bolj zmanjša povpraševanje potrošnikov. Na takšne načine je čezmerna proizvodnja ustvarjala začarane kroge, ki so vodili v zapiranje in bankrote ter visoko stopnjo brezposelnosti. Množična brezposelnost je pripeljala v družbeno krizo. Takšne krize so se pojavljale v ciklih na vsakih 10 let. Vendar so krize ponujale tudi priložnosti za ponoven zagon gospodarstva, saj sta ceni delovne sile in zadolževanja padli, kar je pomenilo nov zagon proizvodnje (Fulcher 2010, 126).

Obdobje relativno stabilne rasti je trajalo od sredine 19. stoletja in se nadaljevalo do 1. svetovne vojne ter se na videz nadaljevalo v 20. in 30. letih prejšnjega stoletja. Države so bile zaradi vojne močno zadolžene, gospodarstva pa šibka. Poleg tega so ljudje v želji po hitrem dobičku začeli s špekulacijami vrednostnih papirjev na borzah, kar je privedlo do zloma ameriške borze leta 1929. Kriza se je odrazila v izjemno visoki brezposelnosti in je prizadela praktično ves svet. Svet si je opomogel šele po 2. svetovni vojni z uvedbo keynesianskih politik, ki so s pomočjo državnih investicij ustvarjale povpraševanje.

Po 2. svetovni vojni je nastopilo obdobje gospodarske rasti in blaginje, ki se je končalo v poznih 70-ih. Takrat so keynesianske politike in države blaginje prišle pod plaz kritik na račun predrage države in v ospredje je prišla neoliberalna ekonomska paradigma. Težnje k privatizaciji in deregulaciji so nas v treh desetletjih pripeljale do največje

finančne krize po veliki gospodarski krizi v 30. letih. Kriza se je iz nereguliranega nepremičninskega in bančnega sektorja v ZDA razširila na preostale sektorje gospodarstva in konec leta 2007 prišla tudi v Evropo, kar se je odrazilo v nižji gospodarski rasti, večjem številu brezposelnih, povečanem zadolževanju držav in splošnem nezadovoljstvu v družbi (Fulcher 2010, 146).

3 SOCIALIZEM

3.1 RAZVOJ SOCIALIZMA

Socialisti so ugotovili: »Nekaj je narobe z družbo, v kateri živimo« (Tamedly 2007, 1)

Socializem kot ideja izvira iz racionalistične in humanistične kritike kapitalizma (Kovač 1986, 198). Kritika se nanaša predvsem na liberalce in njihovo poudarjanje individualne svobode in egoističnega utilitarizma. Za doseganje trajne sreče je potrebno preseči osebne interese in delovati za dobro skupnosti, družbe (Tamedly 2007, 1).

3.1.1 UTOPIČNI SOCIALISTI

Socialistično družbeno alternativo kapitalizmu so utemeljili utopični socialisti konec 18. stoletja. Zаметki socializma pa se pojavijo že mnogo prej v antični Grčiji. Platon je v svojem delu izdelal koncept idealne države, kjer med drugim ni privatne lastnine in družine, živijo po strogih pravilih in delujejo v skladu z absolutno vrlino – pravičnostjo. Ljudje so osvobojeni pohlepa po bogastvu, delovanje pa je podrejeno interesom države.

Thomas More v 16. stoletju opazi družbene probleme, ki so nastali v obdobju zgodnjega kapitalizma. V svojem delu Utopija predstavi svoj model utopične družbe. V tej družbi ni privatne lastnine, ustvarjajo za skupno dobro tako, da ni razlikovanja med revnimi in bogatimi, kar nakazuje na neko brezrazredno družbo (Tamedly 1969, 10–13).

V Fichtejevi Racionalni državi pa opazimo zámetke planske ekonomije, kjer sicer zasebna lastnina obstaja, vendar je pod močnim nadzorom države. Država nadzoruje trge in s planiranjem trgov zagotavlja delo prebivalstvu. Država ima monopol nad

mednarodnim trgovanjem in ostalimi mednarodnimi odnosi, ki so sicer minimalni. Država naj bi bila namreč v čim večji meri samozadostna (Fichte 1984).

Konec 18. in v začetku 19. stoletja, v času industrijske revolucije, sta tehnološki napredek in delitev dela prinesla veliko bogastvo na eni in veliko bedo in revščino na drugi strani. Kritika socialistov je bila, da so ljudje, ki so imeli v lasti proizvodna sredstva, močno obogateli na račun delavskega razreda. Tekmovalnost in konkurenca sta imeli prednost pred solidarnostjo.

Na vedno večjo družbeno neenakost in nepravilnost so začeli opozarjati utopični socialisti, kot so Saint–Simon, Owen, Proudhon, Fourier ... Zavzemali so se za odpravo zasebne lastnine (z izjemo Saint–Simona), ustanovitev manjših zaselkov, kjer ne bi vladal boj samo za osebni dobiček, ampak bi bila družba bolj egalitarna, solidarna, bogastvo pa bi se bolj enakomerno razdelilo med ljudi (Tamedly 2007, 15–20).

3.1.2 KARL MARX

Utopični socialisti so utemeljili socialistično družbeno alternativo kapitalizmu, toda šele Marx in Engels sta socialistično alternativo razvila iz splošnih zakonitosti kapitala in pokazala na proletariat kot revolucionarnega nosilca družbenih sprememb (Kovač 1987, 198).

Marx je trdil, da vse zgodovinske družbe, z možno izjemo predzgodovinskih družb, vsebujejo temeljna protislovja, kar pomeni, da ne morejo večno preživeti v obstoječi obliki. Ta protislovja vključujejo izkoriščanje, ko ena družbena skupina izkorišča drugo in pridobiva na njen račun. V kapitalistični družbi delodajalci izkoriščajo svoje delojemalce. Bistveno protislovje v družbi obstaja med proizvodjalnimi silami (surovine, znanje, stroji, delovna sila) in proizvodnimi odnosi (odnosi, v katere vstopajo ljudje, da bi proizvajali dobrine). Proizvajalna sredstva so sestavljena iz tistih delov proizvodjalnih sil, ki jih je v zakonskem smislu mogoče imeti v lasti. V kapitalizmu pa delovna sila ni eno od proizvodjalnih sredstev, ker lahko delavci svobodno prodajajo svoje delo, medtem ko je na primer v fevdalizmu delovna sila eno od proizvodjalnih sredstev, ker je v lasti vladajoče družbene skupine. Do protislovja med proizvodjalnimi silami in proizvodjalnimi odnosi pa pride, ker blaginjo kapitalistične družbe ustvarja delovna sila delavcev. Toda

velik del tega bogastva si kot lastniki proizvodjalnih sredstev prisvojijo kapitalisti v obliki dobičkov, ki jih proizvedejo mezdni delavci s presežno vrednostjo (razlika med mezdno in vrednostjo proizvoda). Protislovje se torej kaže v kolektivni naravi proizvodnje in individualni naravi lastništva (Haralambos in Holborn 2005, 18).

Posledica tega je koncentracija bogastva, kapitala in moči v rokah peščice kapitalistov, ki jih Marx poimenuje tudi buržoazija, vzporedno pa ob tem nastaja vedno večji razred mezdnih delavcev. Mezdni delavci se vedno bolj začenjajo zavedati svojega izkoriščanja in podrejenega položaja in s pomočjo politične aktivnosti razvijejo revolucionarno razredno zavest. Razred mezdnih delavcev, imenovan proletariat, se iz *razreda po sebi* prelevi v *razred za sebe*, ki naj bi po Marxu postal nosilec revolucije. Revolucionarni boj med kapitalisti in proletariatom naj bi pomenil uničenje kapitalizma. Proletariat bi odvzel moč kapitalistom in nastopila bi »*diktatura proletariata*«. Kolektivna proizvodnja bi se ohranila, spremenili pa bi se proizvodni odnosi. Lastništvo proizvodjalnih sredstev ne bi bilo več individualno, temveč kolektivno in člani družbe bi si delili premoženje, ki bi ga ustvarili s svojim delom. Proletarska revolucija bi bila zadnja faza človekovega razvoja (Huges in drugi 1998, 50).

Čeprav Marx nikjer ni natančno opredelil svoje socialistične družbe, ker ni želel pisati »receptov za kuhinjo prihodnosti«, lahko vseeno izluščimo naslednje značilnosti Marxovega socializma kot nižje stopnje komunizma:

- neposredna družbena lastnina
- nova družbena in tehnična delitev dela
- ukinjanje človeške odtujenosti in razvoj svobodne družbe na temelju solidarnosti, medsebojnega sodelovanja in vzajemne odgovornosti
- neposredna planska produkcija in prisvajanje družbenega produkta
- vsestransko družbeno usmerjanje ekonomskega razvoja brez posredovanja trga in denarja
- vsestranska ekonomska in socialna enakost ljudi na temelju delovnih prispevkov in pristnih človeških potreb (Kovač 1987, 203)

Marx je predvideval, da bo do socialistične revolucije prišlo v najbolj razviti kapitalistični državi, Angliji, vendar se je zgodilo ravno nasprotno. Oktobrska revolucija

pod vodstvom Lenina se je zgodila leta 1917 na kapitalistični periferiji v Rusiji. Leninova strategija socialistične revolucije (leninizem) pomeni: nasilno politično osvojitve oblasti, diktaturo proletariata z vodilno (monopolno) močjo partije boljševikov, centralni planski ekonomski sistem, čim hitrejšo industrializacijo in marksizem kot prevladujočo ideologijo.

3.1.3 RAZVOJ SOCIALIZMA V VZHODNI IN SREDNJI EVROPI PO 2. SVETOVNI VOJNI

Po koncu 2. svetovne vojne je bila Evropa razdeljena na dva bloka. Zahodni del Evrope so nadzorovali zahodni zavezniki z ZDA na čelu, vzhodni del Evrope pa je bil pod nadzorom Sovjetske zveze. V duhu zmage nad fašizmom in nacisti je Stalin lahko začel z gradnjo socialističnega imperija na področju Vzhodne in Srednje Evrope. Stalin se je od drugih graditeljev imperijev – celo od carjev – razlikoval po vztrajanju pri načelu, da na ozemljih pod svojim nadzorom ustvari oblike vladanja in družbe, identične tistim v Sovjetski zvezi. Tako se je namenil na novo oblikovati Vzhodno in Srednjo Evropo po sovjetski podobi. Albanija, Bolgarija, Romunija, Madžarska, Češkoslovaška, Poljska, Nemška demokratična republika, Jugoslavija naj bi imele ustavo, oblikovano po vzoru sovjetske. Vsaka naj bi izpeljala gospodarske reforme in sprejela petletne plane, s katerimi bi svoje institucije in prakse uskladile z institucijami in praksami Sovjetske zveze. Vsaka naj bi postala policijska država po sovjetski šabloni in vsaki naj bi vladal aparat komunistične partije, hlapčevsko podrejen (dejansko, če že ne formalno) vladajoči komunistični partiji v Moskvi (Judt 2007, 201–202).

Komunistične partije v satelitskih državah, z izjemo Jugoslavije in nekaterih predelov Češkoslovaške, niso imele množične podpore ljudstva preden so prišle na oblast. Taktika komunističnih partij je bila oblikovanje koalicij komunistov in socialistov ter drugih »antifašističnih« strank v »frontovske« vlade, ki naj bi kaznovale stare režime, a bile obenem dovolj »demokratične«, reformistične kakor tudi revolucionarne. Te koalicije so bile le instrument za prihod komunistične partije na oblast. Komunistične partije so v koalicijah zasedle najpomembnejša ministrstva (pravosodje, notranje zadeve, kmetijstvo ...) in tako imele nadzor nad čistkami svojih nasprotnikov, cenzuro, policijo, kmetijskimi reformami, gospodarskimi reformami (Judt 2007, 159–165).

Želja po miru, zemlji, hrani in novem začetku, ki je bila v povojni Vzhodni Evropi močno prisotna, bi komunistom sicer lahko olajšala pot do oblasti, nikakor pa ni bila zagotovilo za to, da bo lokalno prebivalstvo podpiralo sovjetske politike. Ni se šlo namreč zanašati na to, da bo odvrčanje ljudi od fašistov in nagibanje h komunistom oziroma k neki obliki demokratičnega socializma močnejše od praktične izkušnje komunistične vladavine. Celo čar sovjetskih jamstev zoper nemški revanšizem bi utegnil sčasoma zbledeti. Stalin je moral doseči neomahljivo zvestobo svojih satelitskih držav, do katere je vodila samo ena pot. Partija si je morala zagotoviti monopol nad oblastjo. Lokalna partija in njen aparat državne varnosti, ki sta bila neločljivo povezana z državo, katere institucije sta monopolizirala in ki sta navodila prejemale neposredno iz Moskve, sta bila najbolj neposredni vzvod sovjetske komande (Judt 2007, 202).

3.2 ZNAČILNOSTI SOCIALISTIČNIH SISTEMOV

V socialističnem sistemu lahko razlikujemo med 3 tipi:

- *Revolucionarno-tranzicijski sistem* (prehod iz kapitalizma v socializem)
- *Klasični sistem* (klasični socializem)
- *Reformni sistem* (reformni socializem)

Ta tri obdobja naj bi si sledila v nekem zgodovinskem zaporedju, vendar obstajajo tudi izjeme. Denimo Češkoslovaška in Vzhodna Nemčija sta iz klasičnega socializma brez faze reformnega socializma prešli v kapitalizem. Poznani pa so tudi primeri, ko je iz revolucionarno-tranzicijskega sistema država (Sovjetska zveza) prešla v reformni socializem in šele potem v klasičnega (Kornai 1992, 20).

3.2.1 REVOLUCIONARNO-TRANZICIJSKI SISTEM

Revolucija se začne z velikim navdušenjem. Ljudje so pripravljeni tvegati tudi svoja življenja za dosego ciljev revolucije. Gre za t. i. junaško obdobje socializma. Po prihodu proletariata na oblast se začne uresničevati socialistični program. Tovarne, banke in druge institucije preidejo v državno ali družbeno lastnino. Velika posestva veleposestnikov se razdelijo med revne kmete in kmete brez posestev. Pri tem procesu ne gre zgolj za nacionalizacijo, ampak tudi za redistribucijo lastnine in prihodkov. Glede na to, da se ta proces dogaja v nerazvitih, revnih državah z veliko stopnjo

neenakosti, poskuša nova oblast čim hitreje prerazdeliti dobrine med prebivalstvo in s tem zmanjšati neenakosti. Bogatim je odvzeto premoženje in se ga deli med revnejše sloje. Novi socialistični režim poskuša kljub slabim ekonomskim razmeram zagotoviti izobrazbo za celotno prebivalstvo, brezplačno zdravstveno oskrbo ... Poleg tega skuša novi režim obračunati tudi s starim političnim režimom, bogatimi, plemstvom. Mnoge od njih zaprejo, pošljejo v delovna taborišča ali usmrtijo (Kornai 1992, 27).

Vendar pa revolucionarno obdobje ne more trajati večno. Navdušenje po revoluciji počasi usahne, množice, ki so sodelovale v revoluciji, pa si sčasoma ponovno zaželejo normalnega vsakodnevnega življenja. Revolucionarji so množicam obljubljali napredek, izboljšanje življenja, to pa je po redistribuciji in izčrpanju zasebnega bogastva mogoče zgolj s ponovnim zagonom sedaj podržavljenega gospodarstva. To gospodarstvo pa potrebuje organizacijo in učinkovit nadzor. Nov režim pod pritiskom revolucionarnih obljub o boljšem življenju močno poveča ekonomsko produkcijo, poleg tega pa v želji po pospešenem oboroževanju želi doseči visoko gospodarsko rast. Vse skupaj pa poteka zelo neorganizirano, brez nekega reda.

Nova oblast se znajde v stanju brezvladja, anarhije. Družba pa ne more funkcionirati brez discipline, zato se začnejo pojavljati težnje po vzpostavitvi reda v družbi. Tako se revolucionarno-tranzicijsko obdobje počasi izteče in sistem začne postajati vse bolj institucionaliziran in birokratski. Življenje se normalizira, pojavi in konsolidira se klasični socializem (Kornai 1992, 28–29).

3.2.2 KLASIČNI SOCIALIZEM

3.2.2.1 Komunistična partija in država

Temeljna institucija v klasičnem socialističnem sistemu je komunistična partija (ali samo partija), v kateri je skoncentrirana vsa politična moč. Socialistične države imajo enopartijski oziroma enostrankarski politični sistem. V nekaterih državah (denimo Poljska) so bile prisotne tudi druge stranke, vendar niso imele dejanske politične moči. Glavno organizacijsko načelo partije je »demokratični centralizem«, vstop v stranko pa je prostovoljen. Partija ima značilno piramidalno organizacijsko strukturo, v kateri proces odločanja poteka od zgoraj proti podrejenim delom partije. Na vrhu je centralni

komite, ki izvoli generalnega sekretarja partije in izvršno vejo stranke, politični komite. Dejansko je velika večina izvršne oblasti v rokah generalnega sekretarja partije, ki se počasi razvije v osebo z absolutno močjo odločanja v državi (Stalin, Tito). V očeh ljudstva ti ljudje veljajo skoraj za nadljudi z izjemnimi sposobnostmi in so izredno karizmatični. Ta fenomen je poznan pod imenom »kult osebnosti«. Izvrševanje oblasti poteka od vrha partije proti nižjim uradnikom (v Sovjetski zvezi imenovani *aparatchiki*) in nastane močan *birokratski aparat komunistične partije* (v nadaljevanju samo aparat partije ali birokracija) (Kornai 1992, 34–36).

Ustavno, formalno-pravno je država pod klasičnim socializmom podobna ostalim modernim državam. Država je razdeljena na tri veje oblasti: zakonodajno, izvršilno in sodno. Navidezna podobnost pa se hitro razblini, ko ugotovimo, da v državi deluje ena sama stranka. Celo v nekaterih ustavah je napisano, da je komunistična partija vodilna sila v državi. Birokratski aparat partije izbere kandidate za parlament, ki kasneje postavi vlado. Tudi sodstvo je izbrano s strani birokratskega aparata. Skratka, če povzamemo, vse vzvode moči in odločanja ima v rokah komunistična partija, ki prek svojega birokratskega aparata izvršuje svojo oblast. Birokratski aparat partije je namreč tesno povezan z državnim birokratskim aparatom in prek njega izvaja svojo moč na gospodarskem področju, področju izobraževanja, kmetijstva, kulture, zunanje politike, obrambe ... Poleg tega, da aparat partije nadzoruje državni birokratski aparat, je treba še dodati, da je veliko članov državnega aparata članov komunistične partije. Tako pride praktično do zlitja države in partije v eno (Kornai 1992, 38).

3.2.2.2 Ideologija in totalitarizem

Kot je bilo že povedano, ideja socializma izvira iz razmišljanj zgodnjih socialistov in evropskih delavskih gibanj, za glavnega ideologa socializma pa velja Marx.

V klasičnih socialističnih režimih se začne ideologijo močno povezovati z vodilno osebo, npr. Stalinom v Sovjetski zvezi. Tip socialističnega režima tam se celo imenuje stalinizem (Kornai 1992, 50).

Privrženci socializma v klasičnem socializmu vidijo socializem kot odrešitelja, ki bo rešil človeštvo. Prepričanje v superiornost socializma v primerjavi s kapitalizmom je ena temeljnih sestavin ideologije. Socializem lahko odpravi slabosti kapitalizma. S

planskim gospodarstvom in ukinitvijo zasebne lastnine bi odpravili anomalije na trgu med povpraševanjem in ponudbo. Odpravili bi visoko brezposelnost, osvobodili izkoriščane delavce, ki bi sedaj delali z večjo vnemo in tako družbo pripeljali do najvišje točke družbene razvitosti – komunizma (Kornai 1992, 51).

Uradna ideologija klasičnega socializma pravi, da je ta sistem v primerjavi s kapitalizmom čistejši, plemenitejši, saj zagotavlja pravičnost in enakost. Ljudje se v tem sistemu spremenijo iz sebičnih individualistov v ljudi, ki jim je mar za skupno dobro in za dobro celotne družbe.

Pomembna sestavina ideologije klasičnega socializma so tudi obljube o boljšem življenju po revoluciji. Klasični socializem se večinoma pojavi v slabo razvitih državah, ki čutijo posledice 2. svetovne vojne in splošno pomanjkanje. Nov režim ljudem obljublja gospodarski razcvet, ustavno zagotovljeno zaposlitev. Naloga države je, da prebivalstvu priskrbi prehrano, streho nad glavo, zdravstveno oskrbo, izobrazbo, počitnice, kulturne dobrine in storitve (Kornai 1992, 54).

Naloga birokratskega aparata je indoktrinirati prebivalstvo s socialistično ideologijo in politiko. Za doseganje tega cilja se poslužujejo dveh metod. Pri prvi metodi gre za indoktrinacijo s pomočjo izobraževanja in politične propagande, pri drugi metodi pa za uporabo represije.

Socialistični režimi so težili h karseda obsežnemu nadzoru nad družbo. Vzdrževali so ga z različnimi mehanizmi ustrahovanja, od množičnih montiranih procesov (značilnih predvsem za obdobje stalinizma), nočnih aretacij in »prevzgojnih« taborišč do subtilnejših metod novačenja (Tomšič 2003, 47). Na Madžarskem ocenjujejo, da je aretacijo, pregon, zapor ali deportacijo v letih 1948–53 utrpelo približno milijon ljudi od približno deset milijonov prebivalcev. Navidezno sta bila glavna sovražnika kmet in buržuj, a v praksi so najlažji plen nemalokrat postali intelektualci (Judt 2007, 230–231).

Veliko število žrtev čistk pa je prihajalo tudi izmed vrst komunističnih partij, zlasti tistih, ki so predstavljali odklon od tega, kar so narekovala pravila partije. Na ta način so dosegli atomizacijo družbe, v kateri je vladalo ozračje nezaupanja in strahu, torej razmere, ki niso bile ugodne za samoorganizacijo državljanov. To pa je predstavljalo

pogoj za dolgotrajne vladavine socialističnih režimov. Poleg tega si je socializem za cilj zadal izgradnjo »nove družbe« in novega, z njo kompatibilnega, človeka. Vsaka širše organizirana družbena aktivnost je bila postavljena pod vodstvo in nadzor komunistične partije in njenih ekspozitur, ki so zatirale oblikovanje izven sistemskih tendenc (Tomšič 2003, 47).

3.2.2.3 Gospodarstvo in kmetijstvo

Gospodarstva vzhodnoevropskih držav so se med seboj zelo razlikovala. Nekatere države so bile moderne, urbane in industrijske, imele so precejšen delavski razred, druge (večina) pa so bile ruralne in obubožane. Nekatere, denimo Poljska in Madžarska, so imele dokaj obsežne državne sektorje, ki so bili rezultat predvojnih strategij zaščite pred nemškim gospodarskim prodiranjem. V drugih, denimo na Češkoslovaškem, so bili premoženje in posli pred vojno večinoma v zasebnih rokah. Nekatere države in regije so se ponašale s cvetočo trgovino, druge so bile podobne delom Sovjetske zveze. Ne glede na to raznolikost pa je s komunističnim prevzemom oblasti nemudoma sledila vzpostavitev gospodarske enotnosti vsepovsod po regiji. Najprej je partijska država skladno z leninistično redefinicijo socializma kot vprašanja lastnine in ne družbenih odnosov razlastila večja podjetja na področju storitev, trgovine in industrije, rudarstva, energetike, transporta, bančništva, zavarovalništva, ki še niso bila v javnih rokah (Judt 2007, 203).

V državne roke je denimo prešlo 83 % madžarskega, 84 % poljskega, 85 % romunskega in 98 % bolgarskega gospodarstva (Staar 1977).

Poleg državne lastnine je bila druga značilnost socialističnega gospodarstva centralno-planska ekonomija. V večini primerov plan pripravi agencija za planiranje, ki jo določi Centralni komite. Po navadi so sprejeti petletni plani, ki pokrivajo celotno gospodarsko aktivnost. Z načrtovanim planskim gospodarstvom želijo izničiti anarhijo trga. Načrtovalci upravljajo z gospodarskimi viri in določijo, kaj in koliko se bo proizvajalo glede na potrebe države oziroma družbe. Kljub napovedi Marxa in ostalih somišljenikov, da bo planiranje gospodarstva nezahteven proces, temu ni bilo tako. Plansko gospodarstvo so spremljali neučinkovitost, notranji boji in lobiranje. Težko pa je bilo tudi točno določiti potrebe prebivalstva in predvsem gospodarstva ter temu

prilagoditi proizvodnjo. Navzlic temu pa obstajajo stvari, s katerimi znajo centralno-planska gospodarstva odlično opraviti. Zaradi kolektivizacije zemlje in opustošenja malega gospodarstva, ki je bilo prej v zasebnih rokah, je bila preskrba z delovno silo za delo v rudnikih in tovarnah obilna, zaradi socialističnega poudarka na investicijah v težko industrijo na račun izdelkov široke porabe in storitev pa je obseg proizvodnje neverjetno narasel. Vsepovsod so sprejemali petletne plane z izjemno visoko zastavljenimi cilji. Kar zadeva bruto proizvodnjo, so bile stopnje rasti v prvi generaciji industrializacije zares impresivne, zlasti v državah, kakršni sta Bolgarija in Romunija, ki sta začeli praktično iz nič. Nekateri deli Vzhodne Evrope so se spremenili skorajda čez noč. Na novo so zrastle cela mesta, da bi v njih živeli tisoči delavcev. Če gospodarsko zgodovino Vzhodne Evrope po letu 1945 gledamo v tej luči, bežno spominja na vzorec zahodnoevropskega oživljanja v istih letih (Judt 2007, 205).

Za klasični socializem je bilo značilno še hudo pomanjkanje dobrin, visoka inflacija in zelo zaprti trgi. Ekonomska izolacija je še nadgrajena s kulturno, znanstveno in politično izolacijo. Na zahod lahko potujejo le izbrane osebe. Izjema v tem pogledu je bila Jugoslavija, ki je bila v primerjavi z drugimi socialističnimi državami dokaj odprta. Pomanjkanje dobrin se je odražalo v dolgih čakalnih vrstah, ki so bile nekaj vsakdanjega. Eden izmed krivcev pomanjkanja je bilo tudi planiranje in neuskladitev potreb prebivalstva s proizvodnjo dobrin (Kornai 1992).

Ne glede na težave, s katerimi se je soočalo gospodarstvo klasičnega socializma, je socialistična ideologija vseeno velik poudarek dajala socialni varnosti, ki je bila v domeni države. Distribucija denarnih prihodkov je bila v socialističnih državah bolj enakomerna kot v kapitalističnih državah, razen v nekaterih skandinavskih državah blaginje. Ker v klasičnem socializmu ni privatne lastnine, je težko ustvariti tako velike dobičke kot v kapitalističnih ureditvah, kjer je dobiček vezan na lastnino. Neenakost je tako manjša v socialističnih režimih (Kornai 1992, 331).

Za velik del prebivalstva, ki je bil dovolj konformen in se je prilagodil represivnemu in totalitarnemu sistemu, je bila ravno socialna varnost morda najpomembnejši dosežek klasičnega socializma. Ključni elementi zagotavljanja ekonomske in socialne varnosti pa so naslednji:

- Polna zaposlenost – nezaposlenost je velik problem v kapitalističnem sistemu
- Javna izobrazba
- Javno zdravstvo
- Javni pokojninski sistem
- Pomoč države pri reševanju stanovanjskega problema
- Zagotavljanje socialne pomoči tistim, ki jo potrebujejo (sirote, bolni, starejši ...)
- Nizka stopnja kriminala (na račun močne represije, vendar tudi na račun močne socialne države) (Kornai 1992, 310–312)

Podobno kot v gospodarstvu je proces razlastnitvenja doletel tudi kmetijstvo. Posestva, ki so bila večinoma v lasti majhnih kmetov, so bila kolektivizirana, se pravi, da so prešla v državno oziroma javno last. Majhni kmetje so bili preganjani in izpostavljeni hudim sankcijam, v kolikor so se upirali kolektivizaciji. Vodenje teh na novo kolektiviziranih posestev so prevzeli ljudje, imenovani s strani partijske birokracije. Do kolektivizacije je poleg ekonomskih razlogov, saj naj bi večja posestva proizvajala več pridelka, prišlo še iz političnih razlogov. Partija je hotela vsiliti svojo moč na vseh področjih in je kolektivizacijo preprečila, da ne bi na zasebnih kmetijah prišlo do raznih političnih in družbenih združenj, ki bi predstavljala grožnjo obstoječemu režimu (Kornai 1992, 80–82). Tako so v Bolgariji odvzeli kmetom 97 % obdelovalne zemlje in jo kolektivizirali, na Češkem je bilo kolektiviziranih 95 % obdelovalnih površin zemlje, v Vzhodni Nemčiji 98 %, podobno pa je bilo tudi v preostalih državah (Staar 1977).

3.2.3 REFORMNI SOCIALIZEM

Ko govorimo o reformnem socializmu, je treba povedati, da ne govorimo o nekem drugem politično-ekonomsko-družbenem sistemu, ampak gre še vedno za ta isti socialistični sistem, ki pa v določenih pogledih nakazuje počasen odmik od klasičnega socialističnega sistema.

Klasični socialistični sistemi so po določenem obdobju zašli v težave in potrebne so bile spremembe. Razloge, zaradi katerih so sistemi prišli v težave, lahko razdelimo v štiri sklope:

Ekonomski problemi: obdobja izjemne gospodarske rasti se počasi ustavijo. Zaradi velikih izdatkov za socialo (polna zaposlenost, zdravstvo, izobraževanje ...) in zaradi vedno večjih izdatkov za vojsko, ki so posledica oboroževalne tekme med državami Varšavskega pakta in zveze NATO, se države vedno bolj zadolžujejo. Slabe gospodarske razmere pa začnejo vplivati na življenjsko raven prebivalstva, kar nas privede do naslednje točke težav klasičnega socializma.

Nezadovoljstvo prebivalstva: veliko družbenih skupin, od delavcev, študentov, kmetov, učiteljev do upokojencev in zdravstvenega osebja občuti slabe gospodarske razmere in se začne pritoževati nad vedno slabšo kvaliteto življenja, ki se izraža v splošnem pomanjkanju proizvodov, slabih storitvah, onesnaženem okolju ... Inteligenca pa se začne pritoževati nad kratenjem osebne svobode in svobode izražanja ter represijo.

Izguba zaupanja vodilnih v obstoječi sistem: v klasičnem socializmu je imela partija prek birokracije skoraj popolno oblast nad močjo, vendar je to mogoče le, dokler sta partija in birokracija sami prepričani v svojo legitimnost, legitimnost svojega delovanja in superiornost njunega ideološkega prepričanja v primerjavi s kapitalističnim sistemom. Vendar so slabi gospodarski kazalniki in strah pred represijo znotraj partije in birokracije počasi načeli to zaupanje v obstoječi sistem.

Zunanji vpliv: z napredkom tehnologije so ljudje začeli poslušati tuje radijske postaje in gledati tuje televizijske programe. Tako so lahko videli, da ljudje v neki drugi socialistični državi protestirajo proti določeni politiki oziroma so videli, kakšna je gospodarska in politična situacija v zahodnih kapitalističnih demokracijah. To je pripomoglo pri t. i. *domino efektu*, kjer so se spremembe začele hitro odvijati v posameznih socialističnih državah, tudi zaradi zgleda drugih držav (Kornai 1992, 383–386).

3.2.3.1 Politična liberalizacija

Dejstvo je bilo, da je klasični socializem v težavah, in nekaj je bilo potrebno spremeniti. Pri tem pa ni šlo za obsodbo ali celo strmoglavljenje socializma, cilj je bil ugotoviti, kaj je bilo narobe, in to popraviti znotraj okvira socializma (Judt 2007, 412). Pri tem ne bi

zamenjali socializma z liberalnim kapitalizmom, ampak bi šle reforme v smeri »socializma s človeškim obrazom«.

Spremembe, ki naj bi izboljšale delovanje sistema, pa naj ne bi prinesle bistvenih sprememb v samih temeljih obstoječega sistema. Med pobudniki sprememb je bilo slišati pozive k izboljšanju delovanja institucij, zato so spremembe oglaševali s stavki, kot so: »izpopolnili bomo sistem planiranja, izboljšali delitev dela« itd.

Komunistična partija naj bi imela prek birokratskega aparata še vedno vse vzvode moči v svojih rokah in skoraj popoln nadzor nad vsemi področji družbe. Uradna ideologija, temelječa na marksizmu – leninizmu, bi se iz klasičnega ohranila tudi v reformnem socializmu.

Satelitske države so bile na nek način dvojno ujete. Prvič so bile ujete v svoji lastni državi, drugič pa znotraj sovjetskega bloka. To je na svoji koži občutila Češkoslovaška. Ko je primež represije na Češkoslovaškem popuščal, so leta 1967, 1968 pod pritiski intelektualcev, protesti študentov in frakcij znotraj komunistične partije v Pragi pod vodstvom Dubčka začeli z liberalizacijo politike, družbe in ekonomije. Nad reformami pa niso bili navdušeni v Moskvi in so t. i. praško pomlad zatrli z vojaško silo. Reforme so se ustavile, Dubčka je zamenjalo Moskvi lojalno vodstvo in Češkoslovaška je ostala v okvirih klasičnega socializma (Judt 2007, 500–505).

Ena prvih sprememb se je začela dogajati na področju represije. V klasičnem socializmu so bili žrtve represije tako nasprotniki režima kot tudi člani režima sami. V obdobju reformnega socializma pa pride do zmanjšanja represije, ki je bila prej ena glavnih povezovalnih sil klasičnega socializma. Represija je še uporabljena proti tistim, ki nasprotujejo vladajoči politični strukturi, vendar pa birokracija ni več tako striktna pri izvajanju represije, ravno zaradi tega, ker imajo tudi sami dovolj strahu pred represivnimi metodami in se tudi znotraj birokracije začena pojavljati kritično mišljenje. Znotraj inteligence in birokracije se pojavijo novi »reformni komunisti«, ki bi radi začeli novo poglavje v zgodovini socializma, ki ne bi bilo obremenjeno z zločini iz preteklosti (Kornai 1992, 412).

Kljub zmanjšanju represije pa strah pred vladajočim režimom še ni bil popolnoma izkoreninjen, zato je bilo objavljane razne literature in drugih vsebin, ki niso bile v skladu z načeli uradne ideologije, praktično nemogoče. Še vedno je bilo prisotne veliko cenzure in samocenzure, zato so ljudje, predvsem intelektualci, začeli »tabu« teme izdajati kot »samizdat« (*samozaložba*). To je pomenilo, da so disidentsko literaturo objavili nezakonito, brez uradnega dovoljenja birokracije. Veliko *samizdat* literature so napisali intelektualci ali politiki v izgnanstvu in jo pretihotapili v socialistične države. Ta literatura se je hitro širila med prebivalstvom in zaradi zmanjšanja represije so organi pregona postajali vedno bolj tolerantni do nje oziroma sankcije zoper kršitelje niso bile več tako stroge.

Uradna ideologija je počasi začela dobivati alternativo. Ugled socializma kot superiorne ideologije v primerjavi s kapitalizmom je bil sedaj omajan, občasno so celo uradni mediji poročali o uspehih kapitalističnih držav. Seveda ob tem še ne gre govoriti o svobodnih medijih, birokracija ima še vedno monopol nad množičnimi mediji, vendar je nadzor manjši kot v klasičnem socializmu in ponekod že dopušča možnost drugačnih stališč ali celo kritike uradne ideologije (Kornai 1992, 418).

Svetovno znano reformo »glasnost« je uvedel sovjetski voditelj Gorbačov. *Glasnost* vsebuje dve ključni točki: 1. javnost mora biti obveščena o odločitvah partije, ki vplivajo na njihova življenja in 2. javnosti je treba govoriti resnico. V klasičnem socialističnem sistemu ti dve točki nikakor nista bili upoštevani, saj je bila javnost velikokrat zavajana s strani vladajočega režima, poleg tega pa je bilo veliko odločitev sprejetih v tajnosti.

Struktura moči že v klasičnem socializmu ni bila povsem monolitna, v reformnem socializmu pa se začnejo pojavljati težnje po političnem pluralizmu in decentralizaciji. K temu so močno pripomogli razni lobiji določenih sektorjev, regionalne, nacionalne ali etnične skupine pritiskov. Ravno te skupine pritiskov (v Jugoslaviji, Sovjetski zvezi) so bile zelo pomemben dejavnik pri decentralizaciji moči partije in tudi kasneje pri padcu socialističnih režimov. Na pomenu pridobiva tudi vloga Cerkve, ki je bila v klasičnem socializmu v večini držav skoraj ukinjena. Ravno tako so svoje zahteve začeli javno izražati sindikati in združenja, ki so zastopala interese posamezne sfere družbe. Znotraj same komunistične partije pa se začnejo razvijati frakcije, ki niso več tako strogo

preganjane kot v klasičnem socializmu. Zаметki večstrankarskega sistema tako pravzaprav nastanejo znotraj partije. Novonastala alternativna politična gibanja se še naprej gibljejo po tanki liniji med zakonitim in nezakonitim. Politični disidenti oziroma politična opozicija delujejo na več nivojih, prek formalnih organizacij ali prek ilegalnih srečanj, samizdat literature, masovnih zborovanj, demonstracij in političnih stavk. Birokracija in njena uradna ideologija sta tako v klasičnem socializmu kot v reformnem obdobju dominantna sila, ker imata monopolni nadzor nad vzvodi moči, vendar pa nastanek alternativne politične sfere kaže na dejstvo, da nimata več nadzora nad mislimi ljudi (Kornai 1992, 423).

Za klasični socializem je bila značilna izoliranost od kapitalističnega sveta. To se začena v obdobju reformnega socializma spreminjati. Poleg stika z zahodnim svetom prek radijskih in televizijskih signalov pride tudi do večjega osebnega stika z ljudmi iz zahodnih držav. V nekaterih državah je dovoljeno poslovno in zasebno potovanje, nekateri študentje, učitelji, kulturniki v tujini preživijo leta in leta. Vpliv zahoda je najmočnejši med mladimi, predvsem vpliv glasbe, mode in potrošniške navade in seveda višji življenjski standard so tisti, ki jih prevzamejo od svojih zahodnih vrstnikov (Kornai 1992, 425).

3.2.3.2 Gospodarske reforme

Prve gospodarske reforme so v Rusiji nastopile zelo hitro po oktobrski revoluciji. V prvem porevolucionarnem obdobju (1918–1921) je sovjetska oblast zaradi neučinkovitega gospodarstva in državljanske vojne vzpostavila politično diktaturo in naturalni planski gospodarski sistem (državna lastnina). Ekonomska neučinkovitost planiranja in neuspešna kolektivizacija so privedle do prve ekonomske reforme – NEP (nova ekonomska politika) v letih 1921–1925. S to reformo so želeli uvesti privatno lastnino, privatno trgovino in poslovanje, vendar to še ni pomenilo ekonomske demokratizacije, ker je Lenin zavrnil zahteve delavske opozicije po samoupravljanju (sovjeti, svobodni sindikati). Po Leninovi smrti leta 1924 je v boju za Leninovo dediščino prevladala Stalinova usmeritev državnega socializma – etatizma. To pa je pomenilo državno lastnino, centralno planiranje, etatizacijo družbenega življenja, hitrejši razvoj industrije, kolektivizacijo kmetijstva, omejevanje osebne potrošnje ter življenjskega standarda in podobno. Po Stalinovi smrti je Hruščev (1957) obsodil

stalinistični sistem in prišlo je do ekonomske in politične liberalizacije sovjetske družbe, ki jo je nadaljeval Brežnjev (1965). Vendar vseeno ni prišlo do deetatizacije in demokratizacije upravljanja sovjetske družbe (Kovač 1987, 206).

V drugih državah je do ekonomskih reform začelo prihajati kasneje, vendar so šle v podobni smeri kot v porevolucionarni Rusiji. Tudi v satelitskih državah se je začel razvijati zasebni sektor, predvsem manjša, družinska podjetja. Zasebni sektor se ni začel razvijati zaradi političnih spodbud, ampak so ga začeli razvijati ljudje na svojo pobudo. Birokracija je bila pri tem ujeta med dva ognja. Na eni strani razvoj zasebnega sektorja ni bil v skladu z uradno ideologijo partije, po drugi strani pa je zasebni sektor prinašal velike dobičke, ki so bili ugodni za skupno dobro in na ta način tudi blažili trenja v družbi (Kornai 1992, 435).

V reformnem socializmu sta se pojavila še dva gospodarska ukrepa, ki sta pomenila odklon od klasičnega socialističnega sistema. Prvi je *samoupravljanje*, ki je bil aktualen tudi v Jugoslaviji, drugi pa *tržni socializem*. Pri prvem gre za idejo, da bi vodstvo podjetij izbrali delavci in ne birokracija. Vendar je bilo tudi vodstvo, izbrano s strani delavcev, v večini primerov povezano s partijo. Pri tržnem socializmu pa ostane lastništvo javno, vendar trg prevzame koordinacijo socialistične ekonomije. S tem želijo povezati dva nasprotujoča si pojma: trg in centralno planiranje (Kornai 1992, 474).

Reformistični ekonomisti so spoznali, da je bila agrarna kolektivizacija v štiridesetih in petdesetih letih prejšnjega stoletja napaka. Privatne kmetije so bile zelo uspešne in na njih so pridelali veliko več pridelka kot na velikih kolektiviziranih kmetijah, zato so jih oblasti potihoma podpirale. V Sovjetski zvezi, denimo, so na 3 % obdelovalne površine v zasebnih rokah pridelali tretjino vseh pridelkov (Judt 2007, 482).

Komunističnemu vodstvu ni bilo pomembno gospodarstvo, pač pa politika. Nujna premisa teorij gospodarskih reformistov je bila, da je treba oslabiti centralno oblast partijske države za vzpostavitev normalnega gospodarskega življenja. To pa seveda nikakor ni ustrezalo uveljavljenemu partijskemu centralizmu in ravno zato, ker je bilo gospodarstvo vedno podrejeno političnim prioritetam, je doseglo tako malo (Judt 2007, 488).

Države reformnega socializma se soočajo z velikim proračunskim primanjkljajem. Proračunski primanjkljaj je bil značilen že za klasičen socialistični sistem, v reformnem obdobju pa se še povečuje. Primanjkljaj je posledica več dejavnikov. V socializmu je država tista, ki zagotavlja blaginjo državljanov, kar zelo obremeni državni proračun, zato se začnejo pojavljati tendence, da bi področja države blaginje preložila na pleča državljanov. To bi seveda najbolj občutili revnejši sloji prebivalstva. Vendar do resnejših premikov v tej smeri ne pride. Poleg tega proračunski primanjkljaj povzročajo tudi visoki izdatki za vojsko, vlaganja v neperspektivno gospodarstvo, vzdrževanje birokratskega aparata, saniranje tujega dolga, izredno visoka inflacija.

Zaradi politične liberalizacije ljudje izražajo želje po višjem življenjskem standardu. Sindikati (Glasnost na Poljskem) zahtevajo večje plače in si jih tudi izborijo. Režimi v klasičnem socializmu bi s »trdo roko« znižali življenjski standard, da bi ohranili proračun v nekih mejah normale. V reformnem socializmu pa želijo izpolniti želje ljudstva in jim omogočiti boljše življenje. Ker krčenje sredstev za vojaške izdatke, investicije v gospodarstvo in ohranjanje partijske države ne pridejo v poštev, se odločijo za dodatno zadolževanje pri zahodnih državah. Na kratki rok se to obnese, poveča se potrošnja in pridemo v fazo, ki so jo na Madžarskem poimenovali »golaž komunizem«. Visok življenjski standard, ki temelji na visokem zadolževanju, pa začne sčasoma upadati, kar se začne manifestirati tudi skozi razna trenja v družbi. Omeniti velja še dejstvo, da so bile države v fazi reformnega socializma (Poljska, Madžarska) veliko bolj zadolžene v tujini kot tiste s klasičnim socialističnim sistemom (Romunija, Češkoslovaška), saj so oblasti lahko zavrle naraščanje življenjskega standarda in tako preprečile zadolževanje (Kornai 1992, 562).

Klasični socialistični sistem je deloval kot neka koherentna celota, kjer je kot vezivno tkivo delovala komunistična partija z obvladovanjem vseh družbenih sfer. V reformnem obdobju pa ta koherentnost zaradi zmanjšane represije, politične in gospodarske liberalizacije počasi izginja. Tudi v klasičnem sistemu so se pojavljala trenja in notranja nekonsistentnost, vendar v reformnem socializmu pridejo še bolj do izraza ravno zaradi reform, ki so povzročile zrahljanje okov komunistične partije. Reformni sistem v primerjavi s klasičnim ni tako stabilen in se zato ne more obdržati na daljši rok. Nekaj časa lahko preživi na idejah prenavljanja modela sistema (socializma), vendar sčasoma pride do faze, ko prenavljanje modela ni več mogoče, ampak je potrebno zamenjati

sistem. Do spremembe sistema je dokončno prišlo v letih 1989–1991, ko se je sistem sesul sam vase in nastopila je postsocialistična faza, faza prehoda socializma v kapitalizem.

4 TRANZICIJA

Nepričakovan padec berlinskega zidu leta 1989 je simbol padca socialističnih režimov v Srednji in Vzhodni Evropi. Med letoma 1989 in 1991 so se socialistični režimi kot domine sesovali sami vasi od Sovjetske zveze na severu do Romunije in Bolgarije na jugovzhodu Evrope. Padec berlinskega zidu in razpad Sovjetske zveze sta bila presenečenje, tako za predstavnike socialističnih režimov kot za ostalo svetovno javnost. Ekonomska izčrpanost socialističnih sistemov, želja prebivalstva po demokratizaciji političnega in družbenega življenja, splošno nezadovoljstvo z življenjem in zunanji vplivi (tuji mediji, literatura ...) so bili glavni razlogi za padec socialističnih režimov konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja. Tako se je začela t. i. postsocialistična tranzicija.

Tranzicija je termin, ki označuje prehod iz enega sistema družbene organizacije in proizvodnje v drugega. Tako se tranzicija najpogosteje smatra kot sistemski prehod, zamenjava sistema. V primeru postsocialistične tranzicije je šlo za prehod iz socialističnega sistema v kapitalistični sistem (Švob–Đokić 2000, 12).

Kljub temu, da proces izvajanja tranzicije ni bil v vseh državah Srednje in Vzhodne Evrope enak in enako uspešen, pa lahko kljub temu najdemo nekaj temeljnih skupnih točk. Večina tranzicijskih strategij temelji na treh ključnih točkah: liberalizacija, izgradnja institucij in makroekonomska stabilizacija (Blejer in Škreb 2001, 3).

Kot smo omenili, gre pri tranziciji za prehod iz socialističnega v kapitalistični sistem. Za ta prehod pa so pomembne naslednje reforme:

- ***Ekonomске reforme:*** Uvedba prostega trga in institucij, ki zagotavljajo njegovo delovanje. Redefiniranje in marginalizacija vloge države v gospodarstvu, ekonomsko odpiranje, ekonomske politike, ki omogočajo liberalizacijo in rekonstrukcijo proizvodnje. Reforme so zasnovane na spremembi lastništva

(privatizacija) in skupni ekonomski liberalizaciji (finančni tokovi, cene, odpiranje trgov ...), ki bi morala izključiti državno administriranje, monopole in ostale administrativne in institucionalne ovire za delovanje gospodarstva.

- **Politične reforme:** Uvedba osnovnih elementov demokratičnih institucij, uvedba večstrankarskega političnega sistema, spodbujanje politične participacije in demokratičnega funkcioniranja družbe prek volitev. Krepitev parlamentarizma in vloge civilne družbe in redefiniranje družbene vloge množičnih medijev. Vzpostavitev pravne države in vladavine prava.
- **Širše družbene spremembe:** se kažejo kot institucionalne spremembe (ekonomske, politične), po drugi strani pa naj bi se odražale v sistemu družbenih vrednot in v novem načinu funkcioniranja družbe (Švob–Đokić 2000, 98–114).

Doseganje ciljev tranzicije (ekonomske, politične, družbene spremembe) je mogoče na dva osnovna načina. Ena možnost je t. i. »veliki pok« oziroma »šok terapija«, kar pomeni hkratno uvedbo vseh bistvenih ukrepov (uvedba prostega trga, privatizacija, liberalizacija) z javno oznanjenim programom, ki naj bi v očeh javnosti pomenil jasno prelomnico s socialistično preteklostjo. Za »šok terapijo« so se odločili v večini postsocialističnih držav, vendar se danes pojavljajo kritike na račun neoliberalne ekonomske politike, saj naj bi »šok terapija« močno povečala neenakost in povzročila strm padec nekaterih ekonomskih kazalcev (Šušteršič 2003, 64).

Druga možnost je postopno uvajanje potrebnih ukrepov – gradualizem – in sprotno prilagajanje tekočim razmeram brez posebnih javnih oznanil. Gradualizem je po svoji zasnovi še najbolj podoben keynesianskemu uravnavanju gospodarstva (Šušteršič 2003, 66).

Liberalizacija in privatizacija naj bi postsocialističnim državam prinesla gospodarsko rast in s tem tudi višjo življenjsko raven, vendar v prvih letih tranzicije do tega ni prišlo. Ravno nasprotno, novi ekonomski ukrepi so privedli do nazadovanja gospodarstva, kar je v državah, kjer je prej praktično niso poznali, povzročilo visoko stopnjo brezposelnosti. Tako je začetno navdušenje po nekaj letih tranzicije počasi začelo usihati (Blejer in Škreb 2001, 61).

5 SLOVENIJA

Slovenija je kot republika SFRJ po drugi svetovni vojni prešla pod socialistično družbeno–politično–ekonomsko ureditev. Jugoslavija je imela vse značilnosti ostalih držav klasičnega in kasneje reformnega socializma (Kornai 1992, 20), vendar je bila v določenih pogledih drugačna od preostalih socialističnih držav Srednje in Vzhodne Evrope. Spor med Titom in Stalinom je pomenil nek odklon od Sovjetske zveze in tako se je Jugoslavija iz strateških razlogov nekoliko bolj povezala z Zahodom. Jugoslavija (in s tem tudi Slovenija) je bila bolj odprta država v primerjavi z ostalimi državami t. i. Vzhodnega bloka (Judt 2007, 174).

Slovenija je veljala za najbolj razvito republiko znotraj Jugoslavije, saj je imela dvakrat večji dohodek na prebivalca od jugoslovanskega povprečja (Wejnert 2002, 285). Slovenija je šla po razpadu Jugoslavije skozi tranzicijsko obdobje in se kot ena redkih postsocialističnih držav odločila za gradualističen prehod iz socializma v kapitalizem. Na gospodarskem področju se je to odražalo v počasni privatizaciji, ohranjanju vloge države pri vodenju gospodarstva in nizkem deležu tujih vlaganj. Medtem pa so se ostale tranzicijske države v veliki meri odločile za t. i. šok terapijo, kar pomeni hitre in hkratne reforme na več področjih (Tomšič 2009, 43).

Po težavah v začetku tranzicije si je Slovenija gospodarsko hitro opomogla in je veljala za zgled postsocialističnih držav. Kot prva država z območja nekdanje Jugoslavije je vstopila v mednarodne integracije (EU, NATO) in kazalo je, da je bil gradualističen način tranzicije pravilna izbira. Kritike gradualizma so se začele pojavljati v letih 2001 in 2002 in se stopnjujejo še danes, v času gospodarske krize, saj naj bi Slovenijo kriza še bolj prizadela zaradi neizpeljanih potrebnih strukturnih reform, ki so deloma tudi še posledica gradualizma, ki ni omogočil hitrejših sprememb v smeri večje privatizacije in liberalizacije (Šušteršič 2009, 51–55).

6 KONCEPT KAKOVOSTI ŽIVLJENJA IN ŽIVLJENJSKE RAVNI

Glavni razlog za začetek raziskovanja kakovosti življenja je bilo enostransko ekonomsko merjenje družbenega razvoja. Rast družbenega proizvoda ne pomeni nujno tudi kakovostnejšega življenja ljudi (Svetlik 1996, 5).

Ob ekonomski rasti je postajalo vedno pomembnejše tudi vprašanje distribucije in alokacije dobrin, to je distribucije, ki bo zagotovila enakomernejšo in pravičnejšo alokacijo resursov, bodisi med sektorji (izobraževanje, stanovanje, zdravstvo ...) bodisi med različnimi kategorijami prebivalstva (ostareli, skupine z nižjimi dohodki, mladi ...) (Antončič in Boh 1991, 7).

Kakovost življenja se prav tako ne more meriti le z lastništvom materialnih sredstev in z zadovoljevanjem materialnih potreb, temveč tudi s takimi viri, kot so znanje, zdravje in zaposlitev, ter z zadovoljevanjem nematerialnih potreb, kot so potrebe po varnosti, po pripadnosti in po samouresničevanju (Svetlik 1996, 5).

Za kakovostno življenje morajo biti izpolnjeni materialni pogoji, vendar se vsi raziskovalci kakovosti življenja ne zadovoljujejo samo z merjenjem objektivnih (ekonomskih) kazalcev, ampak vnašajo v svoje raziskave tudi človekova subjektivna stanja, ki se kažejo v stališčih, čustvih in vrednotah, kot so: sreča–nesreča, zadovoljstvo –nezadovoljstvo, integriranost – odtujenost (Antončič in Boh 1991, 7–8).

Blaginja prebivalstva na agregatni ravni – na ravni cele družbe in kot se kaže na individualni ravni – je posebno v zadnjih desetletjih spoznavno dostopna predvsem po družbenih kazalcih kot posebnih merskih orodjih. V ZDA so leta 1969 izvedli raziskavo, ki je zajela področja o zdravju, socialni mobilnosti, dohodku in revščini ter o participaciji in alienaciji. Ta raziskava je izražala močno težnjo po merjenju in sistematičnem ovrednotenju blaginje celotnega naroda. Postopoma so se tudi zahodnoevropske države pridružile tovrstnim prizadevanjem, kar je prispevalo k splošni uveljavljenosti novega načina merjenja družbenih procesov, nove merske instrumente pa so strokovnjaki poimenovali kot »objektivne družbene kazalce«. S temi merskimi

orodji se meri družbena blaginja na agregatni ravni, ravni celotnih narodov, ne pa na ravni posameznikov, na individualni ravni, podatke za njihovo oblikovanje pa običajno zbirajo državni statistični uradi (Novak 1991, 106).

Na drugi strani pa so nekateri opazili domnevno povezanost med (objektivno izmerljivo) življenjsko situacijo v smislu njene vidnosti in opaznosti in (subjektivno občutenim) zadovoljstvom z življenjem, zaradi česar naj bi npr. izmerjena povečana medicinska oskrba, višja izobrazba, boljše stanovanjske razmere in večji dohodek vplivali na izboljšanje kakovosti življenja. Zato so bila v tem okviru pomembna opozorila, da sta blaginja (izmerjena na agregatni ravni) in občutek o njej (izmerjen na individualni ravni) mnogo celovitejši pojav. Schneider (Schneider v Novak 1996, 11) je s svojo raziskavo v petnajstih ameriških mestih hotel raziskati to povezavo med »fizično« in »psihično« kakovostjo življenja. Medsebojno je primerjal podatke o družbenih pogojih v petnajstih ameriških mestih ter nato preverjal subjektivno zaznavanje kakovosti življenja v teh mestih. Z objektivnimi kazalci je meril življenjske pogoje oziroma »fizično kakovost« življenja, s subjektivnimi kazalci pa zadovoljstvo s temi pogoji oziroma »psihično kakovost« življenja. Med obema vidikoma pojava ni ugotovil statistično pomembne zveze. Te in podobne izkušnje so prispevale k razvoju novega merskega orodja družbene blaginje – »*subjektivnih družbenih kazalcev*«, ki niso temeljili več na podatkih, zbranih na agregatni ravni. Podatki so se začeli zbirati tudi na individualni ravni, in sicer tako, da so bili anketirani vprašani o svojih življenjskih pogojih, po drugi strani pa prav tako po ocenah in ovrednotenju teh pogojev (Schneider v Novak 1996, 11).

V literaturi se pogosto izmenično uporabljajo različni pojmi, ki se nanašajo na koncept kakovosti življenja. Med najpogostejšimi so: življenjski pogoji, življenjski standard, življenjska raven, življenjski stil, način življenja in kakovost življenja. Razlike niso samo terminološke, ampak implicirajo tudi različne teoretske in metodološke postopke (Antončič in Boh 1991, 7–8).

6.1 ŽIVLJENJSKA RAVEN

Življenjsko raven so dolgo časa istovetili z materialnim standardom, še točneje s kupno močjo prebivalcev. Vendar pa nam podatki o kupni moči ne povedo ničesar o tem,

kakšno je na primer zdravstveno stanje ljudi, kakšne so njihove stanovanjske razmere, izobrazba, kultura, delovne razmere, družbena moč in socialna varnost. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja pa so strokovnjaki OZN razširili pojmovanje življenjske ravni in so med kazalce življenjske ravni začeli vključevati prehrano, zdravstvo, vzgojo in zaposlitev (Antončič in Boh 1991, 9).

Razvoj družbenih kazalcev kot orodij za merjenje blaginje in blagostanja posebej značilno označujejo trije primeri njihove uporabe, ki pa hkrati nakazujejo tudi prehod od merjenja na agregatni ravni k merjenju na individualni ravni. Raziskovanje življenjske ravni je primerljiv konceptualni okvir, ki povezuje tovrstna prizadevanja Drewnovskega in Scotta (Drewnowski in Scott v Novak 1996, 12) v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, Doyal in Gougha (Doyal in Gough v Novak 1996, 12) v zgodnjih devetdesetih ter skandinavske inačice, ki se uporablja od poznih šestdesetih let naprej. V vseh treh primerih se s pojmom življenjska raven označujejo doseženi življenjski pogoji, merjeni na agregatni ali na individualni ravni (Novak 1996, 12).

Drewnowski in Scott sta za vladno administracijo ZDA leta 1966 oblikovala indeks življenjske ravni. V tem okviru je bila življenjska raven opredeljena kot »raven zadovoljitve potreb prebivalstva s pretokom dobrin in storitev v določenem času«. Že sama opredelitev, da gre za »raven zadovoljitve potreb prebivalstva«, kaže na agregatno naravo kazalcev kot merskih orodij. Temeljne človekove potrebe sta razdelila v tri sklope. Prvi sklop vključuje »temeljne fizične potrebe« po prehrani, prebivališču in zdravju. Drugi sklop vsebuje »temeljne kulturalne potrebe«, ki se izražajo skozi izobrazbo, prosti čas, rekreacijo in varnost. V tretji sklop pa spadajo »višje potrebe« (dohodek, ki ostane, ko so zadovoljene temeljne potrebe). Avtorja sta že sama ugotovila, da je težko posplošiti temeljne človekove potrebe, saj so le-te demografsko, kulturno, socialno, spolno in starostno pogojene (Drewnowski in Scott v Novak 1996, 13).

Četrto stoletja kasneje sta Doyal in Gough obnovila poskus Drewnovskega in Scotta, kako izmeriti življenjsko raven na makro ravni, ravni družbenega sistema in celo več, upoštevati hkrati tudi primerjalno mednarodno perspektivo. Če že uporabljeni konceptualni okvir ne prinaša novosti, pa je nov predvsem poudarek, ki nosi v sebi premiso, da bi morali imeti vsi ljudje na svetu neodtujljivo pravico do zadovoljitve

določenih potreb. Skratka, avtorja poskušata določiti najmanjši skupni imenovalec najbolj temeljnih človekovih potreb, zadovoljitve katerih ne bi smele biti odvisne niti od bogatosti ali revnosti posameznih družb niti od stopnje demokratičnosti posameznih političnih režimov. Na ta način zaobideta vse tiste pomisleke in kritike, ki se nanašajo na družbeno in kulturno določenost celo najbolj temeljnih človekovih pravic. Pod temeljne človekove potrebe pa sta navedla: hrano in vodo, bivališče, delo, fizično okolje, zdravstveno oskrbo, potrebe otrok, podporne mreže, gmotno in fizično varnost, izobrazbo ter nadzor rojstev in vzgoje otrok (Doyal in Gough v Novak 1996, 14).

Primerjava obeh prikazanih poskusov merjenja življenjske ravni, Drewnovskega in Scotta ter Doyala in Gougha pokaže, da med njima ni bistvene razlike vsaj pri naboru temeljnih človekovih potreb. Oba primera pa sodita na družboslovno področje ekonomike blaginje (Doyal in Gough v Novak 1996, 15).

Skandinavska inačica raziskovanja življenjske ravni, ki je po času izvajanja umeščena med oba prejšnja primera iz šestdesetih in devetdesetih let prejšnjega stoletja, pomeni z njima radikalen lom v konceptualnem in metodološkem smislu. V metodološkem smislu je šlo za premik od objektivnih kazalcev, oblikovanih na agregatni ravni, k subjektivnim kazalcem, oblikovanim na individualni ravni s pomočjo anketiranja. Na konceptualni ravni pa se skandinavska tradicija raziskovanja življenjske ravni pomembno razlikuje po osrednjem konceptualnem okviru. Namesto (temeljnih človekovih) potreb so temeljna premisa viri ter njihovo nadzorovanje in usmerjanje. Če so v središču raziskovalnega interesa potrebe, potem je raziskovanje usmerjeno na stopnjo zadovoljitve potreb. Če pa so v konceptualnem središču viri, potem je raziskovanje osredotočeno na posameznikovo zmožnost zadovoljevanja njegovih potreb ali bolj splošno, na nadzorovanje in zavestno usmerjanje življenjskih pogojev (Erikson 1993, 73).

Tako življenjsko raven določa posameznikovo obvladovanje virov, kot so denar, lastnina, znanje, fizična in psihična energija, varnost itd., s pomočjo katerih nadzoruje in namensko usmerja svoje življenjske pogoje (Erikson in Aberg 1987, 189).

Življenjski pogoji, o katerih v anketi poroča posameznik, so jedro opazovanja.

Konceptualizacija skandinavskega načina raziskovanja življenjske ravni je nadgradnja različnih teorij in pristopov raziskovanja blaginje. Pomemben vpliv na skandinavski

koncept so imele raziskave ekonomike blaginje, kjer je osrednja mera dohodek, običajno v denarni obliki. Drugi pomemben vpliv pa je imelo raziskovanje življenjske ravni na agregatni ravni s pomočjo objektivnih kazalcev (prehrana, zdravstvo, zaposlitev), ki se je začelo v petdesetih letih v okviru OZN. Te raziskave, ki so temeljile predvsem na dohodku kot pokazatelju življenjske ravni, so skandinavskim raziskovalcem služile predvsem kot dejavnik kritičnega odklona.

Pomembno vlogo pri skandinavski tradiciji raziskovanja blagostanja je odigral Richard Titmuss. Čeprav ni nikoli jasno opredelil koncepta življenjske ravni, je pomemben v kontekstu razumevanja skandinavskega načina merjenja življenjske ravni. Blaginjo je opredelil na individualni ravni – kot blagostanje, kot obvladovanje virov, ki so potrebni za ohranjanje ali izboljšanje življenjskih pogojev, vendar pa njegova opredelitev daleč presega zgolj potrošniški standard (Erikson in Aberg 1987, 178–185).

Konceptualni zgledi so bili tako podlaga za določitev enotnega okvira, v katerem se opazujejo različni vidiki doseženih življenjskih pogojev, opredeljeni kot življenjska raven, merijo pa se s pomočjo različnih kazalcev.

Tabela 6.1: Kazalci življenjske ravni

Sestavine	Kazalci
Zdravje	<ul style="list-style-type: none"> –Sposobnost preteči 100 metrov –Različni bolezenski znaki –Stiki z medicinskim osebjem
Zaposlitev in delovne razmere	<ul style="list-style-type: none"> –Izkušnja brezposelnosti –Fizične delovne razmere –Možnost zapuščanja delovnega mesta
Gmotni viri	<ul style="list-style-type: none"> – Dohodek in premoženje –Lastnina –Možnost pokrivanja nepredvidenih stroškov
Izobrazba in poklicna usposobljenost	<ul style="list-style-type: none"> –Leta izobraževanja –Raven dosežene izobrazbe
Družina in socialni stiki	<ul style="list-style-type: none"> –Zakonski stan –Stiki s prijatelji in sorodniki
Stanovanje	<ul style="list-style-type: none"> –Število oseb na sobo –Pomanjkljivosti v stanovanju
Varnost življenja	<ul style="list-style-type: none"> –Izpostavljenost nasilju in krajam premoženja
Prosti čas	<ul style="list-style-type: none"> –Dejavnosti v prostem času –Počitniška potovanja
Politična dejavnost	<ul style="list-style-type: none"> –Udeležba na volitvah –Članstvo v političnih strankah –Možnost pisanja pritožb

Vir: Novak (1996, 15).

6.2 KAKOVOST ŽIVLJENJA

Skandinavski model raziskovanja blagostanja pa konceptualno ni izčrpen le v raziskovanju življenjske ravni, temveč je njegov pomemben del tudi raziskovanje kakovosti življenja, ki se najmočneje izraža v Allardtovem pristopu, vendar le kot sestavni del merjenja blagostanja z objektivnimi kazalci. Za Allardtovo

konceptualizacijo kakovosti življenja je značilno, da razširja raziskovanje življenjske ravni tudi z analizo želja in zadovoljstva ljudi z danimi življenjskimi pogoji. Tovrstna razširitev okvirov raziskovanja zajema različne potrebne pogoje razvoja ljudi, toda brez izjeme vključuje tiste, ki se nanašajo na človekovo zmožnost preživetja, izogibanja siromaštvu in odtujitvi, ter poudarjajo povezanost z drugimi ljudmi. »Imeti«, »ljubiti« in »biti« so temeljni stebri, na katere se navezujejo pogoji, ki zagotavljajo obstoj in razvoj človeka, merijo pa se lahko z objektivnimi in subjektivnimi kazalci

Tabela 6.2: Kazalci življenjskih pogojev

	Objektivni kazalci	Subjektivni kazalci
»Imeti«	Objektivne mere življenjske ravni in ekoloških razmer	Subjektivni občutki (ne)zadovoljstva z življenjskimi pogoji
»Ljubiti«	Objektivne mere odnosov z drugimi	(Ne)sreča – subjektivni občutki o socialnih odnosih
»Biti«	Objektivne mere odnosov do družbe in narave	Subjektivni občutki o odtujenosti in osebnem razvoju

Vir: Novak (1996, 22).

Materialne razmere v smislu »imeti« se merijo z enakimi kazalci kot sicer v skandinavski raziskavi življenjske ravni: gmotni viri, bivalne razmere, zaposlitev, delovne razmere, zdravje in izobrazba.

Pojem »ljubiti« se nanaša na stike z drugimi ljudmi in na oblikovanje družbene identitete, kazalci teh potreb pa merijo odnose in stike v lokalni skupnosti, odnose v družini in sorodstvu, pristna prijateljstva, odnose in stike med člani različnih združenj in organizacij ter odnose s sodelavci na delovnem mestu.

Pojem »biti« pa opredeljuje potrebo po vključenosti v družbo in skladnem življenju z naravo, kjer je njegova pozitivna skrajnost osebni razvoj, negativna pa odtujenost in se meri s kazalci sodelovanja pri odločanju o dejavnostih, ki vplivajo na posameznikovo življenje, s politično dejavnostjo ter z možnostmi za dejavno preživljanje prostega časa, za smiselno delo in uživanje v naravi (Allardt 1993, 88–91).

6.3 MERJENJE ŽIVLJENJSKE RAVNI IN KAKOVOSTI ŽIVLJENJA

Pri raziskovanju življenjske ravni in kakovosti življenja raziskovalci običajno ne vztrajajo pri celoviti teoretični konceptualizaciji, ampak izluščijo nekatere osnovne dimenzije (npr. zdravje in zdravo okolje, materialna raven, socialna varnost, izobraževanje ...), jih razstavijo na posamezne dele (komponente) in oblikujejo kazalce za njihovo merjenje, ki jih poznamo pod imenom socialni indikatorji. Socialni indikatorji so količine, ki popisujejo dejavnosti, za katere se domneva (ali bolje rečeno, za katere se privzame), da so povezane s kakovostjo življenja ali življenjsko ravni (Antončič in Boh 1991, 11).

Pri merjenju »kakovosti življenja« sta v rabi dva načina: tako imenovani objektivni in subjektivni način.

Za potrebe moje diplomske naloge se bom zgledoval po skandinavski raziskavi o življenjski ravni, kjer so raziskovalci uporabili naslednjo metodo:

Tabela 6.3: Skandinavska raziskava o življenjski ravni

	Blaginja	Sreča
Življenjska raven	Potrebe, ki jih je mogoče zadovoljiti z materialnimi in neosebniimi resursi.	Subjektivne evalvacije in percepcije o tem, kako je posameznik zadovoljen s svojimi materialnimi pogoji življenja.
Kakovost življenja	Potrebe, ki se lahko zadovoljijo samo z osebnimi odnosi in s tem, kako se človek povezuje z drugimi ljudmi in družbo.	Subjektivne evalvacije in percepcije o tem, kako je posameznik zadovoljen s svojimi osebnimi in socialnimi odnosi.

Vir: Antončič in Boh (1991, 11).

Iz tabele 6.3 je razvidno, da se pojem kakovost življenja pogosto uporablja za subjektivne ocene in percepcije v nasprotju z materialno življenjsko ravni, ki jo ocenjujemo z objektivnimi merili.

7 EMPIRIČNI DEL

7.1 METODOLOGIJA

V svoji diplomski nalogi nameravam preučiti in primerjati življenjsko raven in kakovost življenja v socialističnih in kapitalističnih družbah v Evropi.

Empirični del bo temeljil na sekundarnih kvantitativnih podatkih, s katerimi bom skušal potrditi ali ovreči postavljene hipoteze in tako odgovoriti na glavno hipotezo oziroma na glavno raziskovalno vprašanje, ali sta v kapitalizmu življenjska raven in kakovost življenja na višjem nivoju, kot sta bili v socializmu.

Glede na to, da za socialistične družbe subjektivni kazalci ne obstajajo, ker niso izvajali ustreznih raziskav, bom primoran uporabiti objektivne, se pravi materialne kazalce (predvsem ekonomski kazalci, zdravstveni ...), s katerimi bom meril življenjsko raven. Subjektivne kazalce (zadovoljstvo z življenjem, srečo) bom uporabil za merjenje kakovosti življenja.

Empirični del bo sestavljen iz treh sklopov, v katerih bom skušal primerjati življenjsko raven in kakovost življenja v socializmu in kapitalizmu. V prvem sklopu bom s pomočjo objektivnih indikatorjev primerjal življenjsko raven v kapitalizmu in socializmu v Evropi od konca 2. svetovne vojne do razpada socialističnih režimov v Vzhodni Evropi. V drugem sklopu bom ravno tako s pomočjo objektivnih indikatorjev primerjal življenjsko raven v vzhodnoevropskih postsocialističnih državah, in sicer bom primerjal indikatorje iz obdobja socializma in kapitalizma. V tretjem sklopu pa bom na primeru Slovenije z objektivnimi indikatorji primerjal življenjsko raven v času socializma in v času kapitalizma, s subjektivnimi indikatorji pa bom primerjal kakovost življenja v času socializma in kapitalizma.

7.2 HIPOTEZE

Glavno raziskovalno vprašanje moje diplomske naloge se glasi: »Ali sta v kapitalizmu življenjska raven in kakovost življenja na višjem nivoju kot sta bili v socializmu?«

Iz tega raziskovalnega vprašanja lahko izpeljemo **glavno hipotezo (H_0)**: Življenjska raven in kakovost življenja sta na višjem nivoju v kapitalizmu kot v socializmu.

Delovna hipoteza **H1**: Življenjska raven je bila v kapitalistični Zahodni Evropi na višjem nivoju kot v socialističnih Vzhodni in Srednji Evropi.

Delovna hipoteza **H2**: Življenjska raven je v postsocialističnih državah Vzhodne Evrope višja v kapitalizmu, kot je bila v socializmu.

Delovna hipoteza **H3**: Življenjska raven in kakovost življenja sta v Sloveniji višji v kapitalizmu, kot sta bili v socializmu.

Vsako od delovnih hipotez bom skušal potrditi ali ovreči v posameznem sklopu empiričnega dela. S pomočjo delovnih hipotez pa bom na koncu lahko potrdil ali ovrgel glavno hipotezo in s tem tudi odgovoril na glavno raziskovalno vprašanje, ki sem si ga postavil v tej diplomski nalogi.

7.3 PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI MED ZAHODNOEVROPSKIMI KAPITALISTIČNIMI IN VZHODNOEVROPSKIMI SOCIALISTIČNIMI DRŽAVAMI

V prvem sklopu empiričnega dela bom primerjal kapitalistične države s socialističnimi, pri tem pa se bom, zaradi pomanjkanja subjektivnih kazalcev, osredotočil na objektivne kazalce. Kot je bilo že povedano v teoretičnem delu, bom objektivne kazalce uporabil za merjenje življenjske ravni.

- **BDP na prebivalca (GDP per capita) v ameriških dolarjih**

Tabela 7.1: Primerjava bruto domačega proizvoda na prebivalca

Socialistične države	1973	1987
Bolgarija	1437	2131
Jugoslavija	1066	2677
Češkoslovaška	1589	3905
Sovjetska zveza	2122	2791
Madžarska	950	2815
Poljska	1201	1716
Romunija	972	2686
Kapitalistične države	1973	1987
Avstrija	3880	16227
Belgija	4850	14959
Danska	5975	20983
Finska	4128	18227
Francija	4918	16028
Zahodna Nemčija	4903	16111
Italija	3106	13662
Nizozemska	5010	15531
Norveška	5640	22093
Španija	2185	8002
Švedska	6783	20397
Švica	7180	27345
Velika Britanija	3257	12343

Vir: United Nations (2012).

Bruto domači proizvod na prebivalca (GDP per capita) je eden glavnih indikatorjev ekonomskega razvoja določene države in se ga lahko uporablja tudi kot indikator za določanje življenjske ravni določene države, kjer večji BDP na prebivalca pomeni višjo stopnjo življenjske ravni (Toš in Rus 2005, 18). V tabeli 7.1 lahko vidimo, da je BDP na prebivalca v kapitalističnih državah mnogo višji kot v socialističnih državah in da se je v obdobju od leta 1973 do leta 1987 v kapitalističnih državah povečal bolj kot pa v socialističnih.

- **Rast BDP v socialističnih in kapitalističnih državah (v %)**

Tabela 7.2: Primerjava rasti BDP

	1950 – 1973	1973 – 2000
Socialistične države	4,7	-0,2
Kapitalistične države	4,5	2,1

Vir: Maddison v Eichengreen (2007, 16).

BDP se uporablja kot pokazatelj ekonomskega stanja v državi. Rast BDP pomeni večanje ekonomskega razvoja in ekonomske moči. Ravno tako pa se ga uporablja za oceno življenjske ravni, vendar nekateri kritiki menijo, da BDP ne more dobro pojasniti materialnega stanja v državi, ampak nam prikaže samo produktivnost, kar pa ni nujno povezano z materialno blaginjo v državi (Toš in Rus 2005, 18). Kljub temu lahko vidimo, da so socialistične države v obdobju po koncu 2. svetovne vojne rasle še nekoliko hitreje, vendar se je v 70-ih ta rast upočasnila in bila celo negativna. Na drugi strani so kapitalistične države kljub upadu gospodarske rasti še vedno rasle pozitivno.

- **Primerjava kupne moči (delovni čas, potreben za nakup določenega produkta, Zahodna Nemčija = 1) leta 1988**

Tabela 7.3: Kupna moč socialističnih držav v primerjavi z Zahodno Nemčijo

	Enota	Bolgarija	Češkoslovaška	Vzhodna Nemčija	Madžarska	Poljska
Kruh	kg	0,9	0,5	0,4	0,5	0,5
Mleko	liter	2,7	2,0	0,5	1,8	0,7
Govedina	kg	5,9	3,7	1,0	2,6	1,7
Krompir	kg	3,7	1,1	0,3	3,2	-
Kava	kg	18,2	10,4	6,8	7,2	17,8
Avto	kos	4,0	2,5	2,4	2,3	9,2
Barvni televizor	kos	5,3	6,6	5,6	4,0	13,4
Gorivo	liter	8,1	7,0	2,6	5,7	5,0

Vir: United Nations v Kornai (1992, 308).

Primerjava kupne moči nam omogoča primerjavo življenjske ravni v posameznih državah. Iz tabele 7.3 je razvidno, da socialistične države zaostajajo v kupni moči za Zahodno Nemčijo. Edina izjema je kruh, največja razlika pa se pokaže pri kupni moči kave, saj je bila zaradi zaprtosti režimov kava zelo težko dostopna in je dosegala visoke cene.

- **Število avtomobilov na 1000 prebivalcev**

Tabela 4.4: Primerjava števila avtomobilov na 1000 prebivalcev

Socialistične države	1980	1987
Bolgarija	56	127
Češkoslovaška	127	174
Vzhodna Nemčija	151	209
Madžarska	86	157
Poljska	64	111
Romunija	11	12
Jugoslavija	26	44
Kapitalistične države	1980	1987
Avstrija	298	355
Danska	271	309
Italija	302	392
Norveška	302	387
Nizozemska	322	349
Švica	355	418
Zahodna Nemčija	388	462

Vir: Kornai (1992, 305).

Število avtomobilov na 1000 prebivalcev je indikator, ki nam poda sliko o tehnološki in ekonomski razvitosti določene države. Večje število avtomobilov je lahko pokazatelj večjega tehnološkega napredka in večje kupne moči, ki je posledica ekonomskega standarda. Iz tabele 7.4 lahko razberemo, da je bil delež avtomobilov na 1000 prebivalcev v kapitalističnih državah veliko večji kot v socialističnih. Leta 1987 je imel

avtomobil že skoraj vsak drugi prebivalec Zahodne Nemčije, medtem ko je bilo v Romuniji zgolj 12 avtomobilov na 1000 prebivalcev.

- **Deleži BDP, namenjeni javni porabi med 1969 in 1976**

(delež BDP, namenjen izobrazbi, zdravju, socialni varnosti in ostalim »socialnim izdatkom«, imenovanim deljiva javna poraba. Deljiva javna poraba so tisti produkti in storitve, ki jih lahko zagotovi država ali pa jih posamezniki pridobijo na trgu)

Tabela 7.5: Primerjava javne porabe (delež % BDP)

Soc. države	Izobraževanje	Zdravje	Soc. varnost	Deljiva javna poraba
Bolgarija	3,9	3,1	10,3	-
Češkoslovaška	3,9	3,8	16,3	-
V. Nemčija	4,9	5,1	11,7	49,0
Madžarska	3,4	5,3	11,6	40,0
Poljska	3,2	3,3	7,1	44,2
Romunija	2,5	1,9	5,0	-
Kap. države				
Avstrija	4,6	4,6	21,1	-
Francija	-	-	-	15,1
Italija	5,0	6,1	25,9	18,0
Švica	-	-	-	30,7
Z. Nemčija	3,8	5,1	29,5	-

Vir: Kornai (1992, 314).

Če primerjamo samo izdatke za izobraževanje, zdravje in socialno varnost, socialistične države niso bile v primerjavi s kapitalističnimi državami nikakršne države blaginje. Kapitalistične države so tem 3–em področjem namenjale celo večji delež BDP kot socialistične države. Pomembna razlika pa je v zadnjem stolpcu, kjer vidimo, da so izdatki socialističnih držav za določene produkte in storitve, ki se lahko pridobijo tudi na trgu, mnogo večji in jih tako ljudem ni treba kupovati, ampak jim jih zagotavlja država. To je bil pomemben dejavnik, ki je pripomogel k manjši neenakosti in so bili zato socialistični sistemi tudi bolj sprejemljivi za prebivalstvo.

- **Mera dohodkovne neenakosti – Ginijev koeficient**

Vrednosti se gibljejo od 0 (največja enakost) do 1 (največja neenakost) in veljajo za leta 1972/73

Tabela 7.6: Primerjava mere dohodkovne neenakosti (Ginijev koeficient)

Socialistične države	Ginijev koeficient
Bolgarija	0,21
Češkoslovaška	0,21
Poljska	0,22
Jugoslavija	0,21
Madžarska	0,25
Kapitalistične države	
Finska	0,47
Francija	0,52
Italija	0,40
Švedska	0,39
Velika Britanija	0,34
Zahodna Nemčija	0,39

Vir: Slama v Kornai (1992, 318).

Iz tabele 7.6 je razvidno, da je porazdelitev dohodkov bolj enakomerna v socialističnih državah kot pa v kapitalističnih.

- **Umrljivost otrok do 1. leta starosti na 1000 rojstev**

Tabela 7.7: Primerjava umrljivosti otrok do 1. leta starosti na 1000 rojstev

Socialistične države	1960 – 1965	1980 – 1985
Bolgarija	37	18
Češkoslovaška	21	15
Madžarska	43	20
Poljska	50	20
Romunija	60	26
Kapitalistične države	1960 – 1965	1980 – 1985
Belgija	27	10
Danska	20	8
Italija	41	13
Norveška	17	7
Švica	21	8
Velika Britanija	22	11

Vir: United Nations (2012).

Tudi umrljivost otrok je podobno kot pričakovana življenjska doba pomemben pokazatelj razvitosti sistema zdravstvenega varstva in s tem posledično tudi pokazatelj stopnje življenjske ravni (United Nations 2012). Umrljivost otrok do 1. leta se je v socialističnih državah od 60. do 80. let prejšnjega stoletja sicer močno zmanjšala, vendar je bila še vedno približno enkrat večja kot v kapitalističnih državah.

- **Pričakovana življenjska doba**

Tabela 7.8: Primerjava pričakovane življenjske dobe

Socialistične države	1965 – 1970	1980 – 1985
Bolgarija	70,9	71,2
Češkoslovaška	70	70,8
Madžarska	69,5	69,1
Poljska	69,8	71
Romunija	66,8	69,7
Kapitalistične države		
Avstrija	70,1	73,1
Finska	69,6	74,3
Francija	71,5	74,8
Nizozemska	73,6	76,1
Švedska	74,1	76,4

Vir: United Nations (2012).

Pričakovana življenjska doba je pomemben indikator, ki nam pokaže stanje zdravstva v določeni državi, in je povezana tudi s kakovostjo življenja in življenjsko ravni (United Nations 2012). Iz tabele 7.8 je razvidno, da je bila pričakovana življenjska doba v kapitalističnih državah višja kot v socialističnih.

- **Onesnaženost zraka: izpusti žveplovih oksidov (kg na prebivalca) leta 1985**

Tabela 7.9: Primerjava izpustov žveplovih oksidov

Socialistične države	Žveplovi oksidi (kg na prebivalca)
Češkoslovaška	203
Vzhodna Nemčija	300
Madžarska	132
Poljska	116
Kapitalistične države	Žveplovi oksidi (kg na prebivalca)
Avstrija	18
Finska	73
Francija	31
Velika Britanija	65
Zahodna Nemčija	42

Vir: Kornai (1992, 179).

Žveplovi oksidi so plini, ki povzročijo nastanek kislega dežja in so pokazatelj onesnaženosti ozračja (Kornai 1992, 178). Onesnaženost okolja je tudi eden izmed indikatorjev, ki ga lahko uporabimo za analizo življenjske ravni. Iz tabele 7.9 je razvidno, da je v socialističnih državah kljub manjšemu številu avtomobilov veliko več izpustov žveplovih oksidov, kar kaže na večjo onesnaženost okolja.

7.4 PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI V POSTSOCIALISTIČNIH VZHODNOEVROPSKIH DRŽAVAH

V drugem sklopu empiričnega dela bom preučil življenjsko raven v postsocialističnih državah, se pravi državah, ki so iz socialističnega sistema prešle v kapitalistično ureditev. Primerjal bom določene indikatorje iz časa socializma in iz časa kapitalizma.

- **Primerjava BDP na prebivalca v ameriških dolarjih**

Tabela 7.10: Primerjava BDP na prebivalca v socializmu in kapitalizmu v postsocialističnih državah

	Socializem		Kapitalizem	
	1975	1987	1993	2009
Bolgarija	1366	2132	1295	6439
Češka	–	–	3766	18789
Češkoslovaška	1856	3905	–	–
Slovaška	–	–	2530	16026
Madžarska	1177	2815	3805	12660
Poljska	1410	1716	2456	11256
Romunija	1077	2686	1218	7631

Vir: United Nations (2012).

Iz tabele 7.10 je razvidno, da je v prehodu iz socializma v kapitalizem v večini držav prišlo do padca BDP na prebivalca. Vendar pa vidimo, da je bil BDP na prebivalca leta 2009 nekajkrat večji kot pa leta 1993. BDP na prebivalca se je v kapitalizmu v približno enakem časovnem obdobju povečeval veliko hitreje kot pa v socializmu.

- **Stopnja nezaposlenosti (v %)**

Tabela 7.11: Stopnja nezaposlenosti

	1994	2009
Bolgarija	20,0	6,8
Češka	4,3	6,7
Slovaška	13,7	12,1
Romunija	8,2	6,9
Poljska	14,4	8,2
Madžarska	10,8	10,0

Vir: World Bank (2012).

Postsocialistične države, v katerih je bilo v socializmu ponekod celo v ustavo zapisano, da imajo ljudje zagotovljeno delo, so se v kapitalizmu soočile s problemom brezposelnosti. Zaposlenost je pomemben dejavnik, ki zagotavlja socialno varnost, kar pomeni, da se ob večji stopnji brezposelnosti manjša socialna varnost.

- **Stopnja revščine (po nacionalnih mejah revščine, od 21 do 27 % povprečnega dohodka)**

Tabela 7.12: Primerjava stopnje revščine v socializmu in kapitalizmu v postsocialističnih državah v odstotkih

	Socializem	Kapitalizem	
	1989 – 90	1993 – 1994	1997 – 2002
Bolgarija	2	32,7	36,0
Češka	0,2	1,4	9,6
Slovaška	0,1	5,1	11,0
Madžarska	1,1	4,0	17,3
Poljska	5,8	10,1	16,6
Romunija	7,0	25,3	28,9

Vir: Wejnert (2002, 209) in United Nations (2012).

Podatki v tabeli 7.12 kažejo, da je v prehodu iz socializma v kapitalizem prišlo do velikega povečanja stopnje revščine. Postsocialistične države so se v obdobju

kapitalizma začele srečevati z negativnimi platmi kapitalizma (revščina, brezposelnost). V socializmu je velik del socialne varnosti zagotovila država (zaposlenost itd.), v kapitalizmu pa je s pojavom brezposelnosti (tabela 14) prišlo tudi do večanja stopnje revščine.

- **Mera dohodkovne neenakosti (Ginijev koeficient)**

Vrednosti se gibljejo od 0 (največja enakost) do 1 (največja neenakost)

Tabela 7.13: Primerjava Ginijevega koeficienta v socializmu in kapitalizmu v postsocialističnih državah

	Socializem	Kapitalizem	
	1987 – 1988	1993 – 95	2000 – 2011
Bolgarija	0,23	0,34	0,45
Romunija	0,23	0,29	0,31
Poljska	0,26	0,28	0,34
Češka	0,19	0,27	-
Madžarska	0,21	0,23	0,31
Slovaška	0,20	0,19	-

Vir: Wejnert (2002, 189) in United Nations (2012).

Ginijev koeficient nam pokaže, da se je dohodkovna neenakost v postsocialističnih državah s prehodom v kapitalistični sistem povečala.

- **Pričakovana življenjska doba**

Tabela 7.14: Primerjava pričakovane življenjske dobe v postsocialističnih državah

	1960 – 1965	1980 – 1985	1990 – 1995	2005 – 2010
Bolgarija	70,1	71,2	71,1	72,7
Češka	70,4	70,8	72,5	77,0
Slovaška	70,6	70,6	71,6	74,7
Poljska	68,3	71,0	71,1	75,5
Madžarska	68,8	69,1	69,4	73,6
Romunija	66,8	69,7	69,4	73,2

Vir: United Nations (2012).

Iz podatkov v Tabeli 7.14 je razvidno, da se je življenjska doba (z izjemo Bolgarije) v času kapitalizma podaljševala, saj se je od obdobja 1990 – 1995 do obdobja 2005 – 2010 podaljšala približno za 4 leta. Na drugi strani pa se je življenjska doba med obdobjema 1960 – 1965 in 1980 – 1985 podaljševala manj intenzivno in v povprečju za približno dobro leto.

- **Umrljivost otrok do 1. leta starosti na 1000 rojstev**

Tabela 7.15: Primerjava umrljivosti otrok do 1. leta starosti v postsocialističnih državah

	Socializem		Kapitalizem	
	1960 – 1965	1980 – 1985	1990 – 1995	2005 – 2010
Bolgarija	37	18	15	10
Češka	21	15	8	3
Slovaška	27	18	12	6
Madžarska	43	20	13	6
Poljska	50	20	16	6
Romunija	60	26	23	14

Vir: United Nations (2012).

Iz tabele 7.15 je razvidno, da je smrtnost otrok do 1. leta starosti nižja v kapitalizmu, kot pa je bila v socializmu.

7.5 PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI IN KAKOVOSTI ŽIVLJENJA V SLOVENIJI V SOCIALIZMI IN KAPITALIZMU

V tretjem sklopu empiričnega dela bom primerjal življenjsko raven in kakovost življenja v Sloveniji v času socializma in kapitalizma. Za merjenje življenjske ravni bom uporabil objektivne kazalnike, za merjenje kakovosti življenja pa subjektivne kazalnike.

7.5.1 ŽIVLJENJSKA RAVEN

- **Primerjava BDP na prebivalca v ameriških dolarjih**

Tabela 7.16: Primerjava BDP na prebivalca v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu

	Socializem		Kapitalizem	
	1990	1992	2009	
BDP na prebivalca	8699	6272	24051	

Vir: World Bank (2012).

Iz podatkov v tabeli 7.16 je moč razbrati, da je BDP na prebivalca v prehodu iz socializma v kapitalizem upadel za približno 20 %, vendar je v letu 2009 znašal skoraj trikrat toliko kot leta 1990.

- **Primerjava števila brezposelnih**

Tabela 7.17: Primerjava števila brezposelnih v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu

	Socializem		Kapitalizem	
	1987	1989	1994	2009
Število brezposelnih	17826	33796	123517	96672

Vir: Zavod RS za zaposlovanje (2012).

Iz podatkov o številu brezposelnih oseb je razvidno, da je bilo število brezposelnih oseb v socializmu mnogo manjše, čeprav je začelo naraščati pred razpadom socialističnega režima. Slovenija se je s prehodom v kapitalizem začela srečevati s brezposelnostjo tako

kot ostale postsocialistične države. S prihodom kapitalizma se je število brezposelnih oseb iz leta 1987 povečalo skoraj za desetkrat v primerjavi z letom 1994. Z leti se je število brezposelnih sicer zmanjševalo, vendar je bilo še vedno veliko večje kot v socializmu. Zaposlenost je ključni dejavnik zagotavljanja socialne varnosti in zato tudi dober pokazatelj življenjske ravni.

- **Počitnice izven doma v Sloveniji (osebe, ki so lahko privoščijo počitnice izven doma)**

Tabela 7.18: Primerjava počitnic v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu (v %)

	Socializem	Kapitalizem
	1984	2010
Počitnice	54,4	69,0

Vir: Černič in drugi (1991, 10) in Surs (2012).

Iz tabele 7.18 je razvidno, da si v kapitalizmu počitnice izven doma lahko privoščijo več oseb, kot si jih je v socializmu, iz česar lahko sklepamo, da se je gmotni položaj prebivalstva povečal.

- **Stopnja prenaseljenosti stanovanja** (1984: delež populacije, ki živi v stanovanju s povprečno površino na osebo do 15m²; 2010: nima vsaj ene sobe na gospodinjstvo in hkrati še ene sobe za vsak par, ene sobe za polnoletno samsko osebo, ene sobe za 2 otroka istega spola med 12 in 17 let, ene sobe za otroka, stara od 12 od 17 let različnega spola, in ene sobe za 2 otroka do 12 let)

Tabela 7.19: Primerjava stopnje prenaseljenosti stanovanja v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu (v %)

	Socializem	Kapitalizem
	1984	2010
Stopnja prenaseljenosti	33,8	34,9

Vir: Černič in drugi (1991, 17) in Surs (2012).

Stanovanjske razmere se v kapitalizmu niso izboljšale v primerjavi s socializmom, ampak so se kvečjemu poslabšale, saj je iz tabele 7.19 moč razbrati, da je bila stopnja prenaseljenosti stanovanja v letu 2010 še za odstotek večja kot leta 1984.

- **Skupno število let izobraževanja**

Tabela 7.20: Primerjava skupnega števila let izobraževanja v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu

	Socializem	Kapitalizem
	1984	2005
Št. let izobraževanja	9,9	11,7

Vir: Černič in drugi (1991, 3) in Surs (2012).

Povprečno skupno število let izobraževanja se je v kapitalizmu (2005) povečalo za skoraj 2 leti v primerjavi s socializmom (1984).

- **Pričakovana življenjska doba**

Tabela 7.21: Primerjava pričakovane življenjske dobe v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu

	Socializem		Kapitalizem	
	1960 – 65	1980 – 85	1990 – 95	2005 – 10
Pričakovana življenjska doba	69,2	71,1	73,7	78,6

Vir: United Nations (2012).

Pričakovana življenjska doba se je v kapitalizmu močno povečala v primerjavi s pričakovano življenjsko dobo v socializmu. Pričakovana življenjska doba se je v dvajsetih letih, od obdobja 1960 – 1965 do obdobja 1980 – 1985 povečala približno za 1 leto, medtem ko se je v 15 letih, od obdobja 1990 – 1995 do obdobja 2005 – 2010 povečala skoraj za 5 let. Če pa primerjamo pričakovano življenjsko dobo v obdobju 1960 – 1965 in v obdobju 2005 – 2010, vidimo, da se je pričakovana življenjska doba povečala za skoraj 9 let in pol.

- **Umrljivost otrok do 1. leta starosti na 1000 rojstev**

Tabela 7.22: Primerjava umrljivosti otrok v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu

	Socializem		Kapitalizem	
	1960 – 1965	1980 – 1985	1990 – 1995	2005 – 2010
Umrljivost otrok	30	13	8	4

Vir: United Nations (2012).

Umrljivost otrok se je zmanjševala tako v obdobju socializma kot v obdobju kapitalizma. Umrljivost je iz obdobja 1960 – 1965 do obdobja 2005 – 2010 padla iz 30 na 4.

7.5.2 KAKOVOST ŽIVLJENJA

- **Splošno zadovoljstvo z življenjem** (povprečna vrednost na lestvici od 1 do 10, kjer 1 pomeni »sploh nisem zadovoljen« in 10 pomeni »popolnoma zadovoljen«)

Tabela 7.23: Primerjava splošnega zadovoljstva z življenjem v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu

	Socializem	Kapitalizem
	1990	2008
Splošno zadovoljstvo z življenjem	6,3	7,5

Vir: SJM (1990) in SJM (2008).

Iz tabele 7.23 je razvidno, da je se je splošno zadovoljstvo z življenjem iz leta 1990 povečalo s povprečne ocene 6,3 na 7,5 leta 2008.

- **Zadovoljstvo z življenjem na prehodu iz socializma v kapitalizem**

Tabela 7.24: Primerjava zadovoljstva z življenjem leta 1993 in pred 5 leti (še v socializmu)

Če primerjate življenje danes (1993) z življenjem pred 5 leti, je danes:	
1 – danes dosti slabše	17 %
2 – danes slabše	52 %
3 – enako	17 %
4 – danes boljše	10 %
5 – danes dosti boljše	0,5 %
6 – ne vem	3,5 %

Vir: SJM (1993).

Iz tabele 7.24 je razvidno, da je skoraj 60 % anketiranih menilo, da so leta 1993 v kapitalizmu živeli slabše kot v socializmu pred 5 leti in le dobrih 10 %, da živijo bolje. Če primerjamo rezultate s tabelo 26, kjer smo videli, da se je zadovoljstvo z življenjem povečalo v kapitalizmu (2008) v primerjavi s socializmom (1990), bi lahko padec zadovoljstva v prehodu v kapitalizem pripisali negativnim posledicam tranzicijskih procesov (večanje brezposelnosti, upad BDP na prebivalca).

- **Demokratičnost odločanja na prehodu iz socializma v kapitalizem**

Tabela 7.25: Primerjava demokratičnosti odločanja leta 1993 in pred 5 leti (še v socializmu)

Če primerjate demokratičnost odločanja danes (1993) in pred 5 leti:	
1 – danes dosti slabše	5 %
2 – danes slabše	21 %
3 – enako	18 %
4 – danes boljše	33 %
5 – danes dosti boljše	7 %
6 – ne vem	16 %

Vir: SJM (1993).

Prehod v kapitalizem so poleg ekonomskih spremljale tudi politične spremembe, saj je prišlo do uvedbe večstrankarskega sistema. Leta 1993 je 40 % anketiranih menilo, da je demokratičnost odločanja boljša kot v socializmu, medtem ko jih je 26 % menilo, da se je demokratičnost odločanja poslabšala.

- **Možnost dobiti stanovanje na prehodu iz socializma v kapitalizem**

Tabela 7.26: Primerjava možnosti dobiti stanovanje leta 1993 in pred 5 leti (še v socializmu)

Če primerjate možnost dobiti stanovanje danes (1993) in pred 5 leti	
1 – danes dosti slabše	26 %
2 – danes slabše	44 %
3 – enako	8 %
4 – danes boljše	7 %
5 – danes dosti boljše	1 %
6 – ne vem	14 %

Vir: SJM (1993).

Leta 1993 je kar 70 % anketiranih menilo, da so se možnosti za pridobitev stanovanja poslabšale v primerjavi z istim obdobjem pred 5 leti, se pravi še za časa socializma. Na drugi strani pa je 8 % anketiranih menilo, da se je stanje na tem področju izboljšalo.

- **Možnost dobiti zaposlitev v prehodu iz socializma v kapitalizem**

Tabela 7.27: Primerjava možnosti dobiti zaposlitev leta 1993 in pred 5 leti

Če primerjate možnost dobiti zaposlitev danes (1993) in pred 5 leti	
1 – danes dosti slabše	52 %
2 – danes slabše	41 %
3 – enako	3 %
4 – danes boljše	1 %
5 – danes dosti boljše	1 %
6 – ne vem	2 %

Vir: SJM (1993).

Leta 1993 je kar 93 % anketiranih menilo, da so njihove možnosti za zaposlitev slabše kot pa pred 5 leti še v času socializma.

- **Možnost izobraževanja na prehodu iz socializma v kapitalizem**

Tabela 7.28: Primerjava možnosti izobraževanja leta 1993 in pred 5 leti

Če primerjate možnost izobraževanja danes (1993) in pred 5 leti	
1 – danes dosti slabše	5 %
2 – danes slabše	30 %
3 – enako	30 %
4 – danes boljše	22 %
5 – danes dosti boljše	3 %
6 – ne vem	10 %

Vir: SJM (1993).

Leta 1993 je 35 % anketiranih menilo, da so se možnosti za izobraževanje v kapitalizmu poslabšale, medtem ko jih je 25 % menilo, da so možnosti za izobraževanje boljše kot v socializmu.

- **Možnost imeti, preživljati otroke na prehodu iz socializma v kapitalizem**

Tabela 7.29: Primerjava možnosti imeti, preživljati otroka leta 1993 in pred 5 leti

Če primerjate možnost imeti, preživljati otroka danes (1993) in pred 5 leti	
1 – danes dosti slabše	23 %
2 – danes slabše	55 %
3 – enako	13 %
4 – danes boljše	4 %
5 – danes dosti boljše	1 %
6 – ne vem	4 %

Vir: SJM (1993).

Kar 78 % anketiranih je menilo, da so možnosti v prvih letih kapitalizma za imeti oziroma preživljati otroka slabše kot pred 5 leti, na drugi strani pa je zgolj 5 % anketiranih menilo, da so možnosti za to v kapitalizmu boljše kot pa za časa socializma.

- **Razmere v zdravstvenem varstvu na prehodu iz socializma v kapitalizem**

Tabela 7.30: Primerjava razmer v zdravstvenem varstvu leta 1993 in pred 5 leti

Če primerjate razmere v zdravstvenem varstvu danes (1993) in pred 5 leti	
1 – danes dosti slabše	10 %
2 – danes slabše	34 %
3 – enako	30 %
4 – danes boljše	17 %
5 – danes dosti boljše	2 %
6 – ne vem	7 %

Vir: SJM (1993).

Razmere v zdravstvenem varstvu je leta 1993 44 % anketiranih ocenilo kot slabše v primerjavi z razmerami izpred 5 let. 19 % anketiranih pa je razmere v zdravstvu ocenilo kot boljše v primerjavi s tistimi izpred 5 let.

8 ANALIZA

8.1 PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI MED ZAHODNOEVROPSKIMI KAPITALISTIČNIMI IN VZHODNOEVROPSKIMI SOCIALISTIČNIMI DRŽAVAMI

Iz pridobljenih podatkov je moč razbrati, da praktično vsi izbrani indikatorji, s katerimi smo merili življenjsko raven, nakazujejo, da je bila življenjska raven v kapitalističnih državah višja kot pa v socialističnih državah. BDP na prebivalca je bil v kapitalističnih državah nekajkrat višji kot v socialističnih državah (v nekaterih primerih več kot desetkrat večji) in se je tudi povečeval hitreje kot v socialističnih državah. Ravno tako je bila rast BDP od obdobja 1950 do 2000 večja v kapitalističnih državah kot v socialističnih. V obdobju 1950 – 1973 je bila rast v socialističnih in kapitalističnih

državah približno enaka, 4,5 %, kasneje pa se je ta rast občutneje znižala v socialističnih državah. Tudi kupna moč socialističnih držav v primerjavi z Zahodno Nemčijo je bila mnogo nižja, razen v primeru nekaterih izdelkov. V celoti gledano pa je bila mnogo nižja. Ekonomska razvitost se kaže tudi v številu avtomobilov na 1000 prebivalcev, kjer se je zopet pokazalo, da so kapitalistične države v veliki prednosti. Kapitalistične države so imele nekajkrat več avtomobilov na 1000 prebivalcev kot socialistične. Leta 1987 je bilo denimo v zahodni Nemčiji na 1000 prebivalcev kar 462 avtomobilov, medtem ko jih je bilo v socialistični Romuniji zgolj 12.

Umrljivost otrok do 1. leta starosti je bila približno enkrat večja v socialističnih državah kot v kapitalističnih. Drugi indikator, ki ravno tako nakazuje na boljše zdravstvo in nasploh na boljše življenjske pogoje, je pričakovana življenjska doba. Pričakovana življenjska doba je bila v kapitalizmu za nekaj let daljša kot v socializmu. Onesnaženost okolja je bila večja v socialističnih državah kot v kapitalističnih. Kljub večjemu številu avtomobilov na število prebivalcev so kapitalistične države v ozračje izpustile nekajkrat manj kg žveplovih oksidov kot socialistične države.

Indikatorja, ki nekako govorita v prid socialističnim režimom, sta dva, in sicer tisti, ki prikazuje deleže BDP, namenjene javni porabi, in indikator mere dohodkovne neenakosti (t. i. Ginijev koeficient). Deleži BDP, namenjeni javni porabi (izobraževanje, zdravstvo, socialna varnost) so sicer v kapitalističnih in socialističnih državah približno enaki, morda celo nekoliko nižji v socialističnih državah. Vendar pa so socialistične države veliko večji delež BDP namenjale t. i. deljivi javni porabi. To pomeni, da je država zagotavljala veliko stvari in storitev iz socialnega varstva, zdravstva, izobraževanja, ki so jih morali ljudje v kapitalističnih državah pridobiti sami na trgu. Prav tako pa so bili dohodki v socialističnih državah bolj enakomerno porazdeljeni, kar nakazuje na manjšo družbeno neenakost, saj so bili indeksi Ginijevega koeficienta v socialističnih državah precej nižji kot v kapitalističnih.

8.2 PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI V POSTSOCIALISTIČNIH VZHODNOEVROPSKIH DRŽAVAH

Prehod v kapitalistični sistem je socialističnim družbam prinesel kar nekaj sprememb. Rezultati v drugem sklopu empiričnega dela, kjer smo primerjali postsocialistične

države, nam ne podajo tako jasne slike o tem, da je življenjska raven v kapitalizmu na višjem nivoju, kot je bila v socializmu. BDP na prebivalca sicer naraste in se v obdobju kapitalizma povečuje hitreje kot v obdobju socializma. Na prehodu v kapitalizem pride do upada BDP na prebivalca, vendar začne potem hitro rasti. Na drugi strani pa prehod v kapitalizem spremljajo nekatere negativne posledice kapitalizma, ki jih v socializmu niso poznali. V socializmu brezposelnost praktično ni obstajala. V kapitalizmu pa se postsocialistične države srečajo z visokimi stopnjami brezposelnosti. Tudi zabeležene stopnje revščine so v socialističnih državah izredno nizke, medtem ko s prevzemom kapitalističnega sistema le-te močno narastejo. Tudi porazdelitev dohodkov je bolj neenaka v kapitalizmu, kot je bila v socializmu, saj indeksi Ginijevega koeficienta v kapitalizmu narastejo, kar nakazuje na večje stopnje družbene neenakosti.

Na drugi strani pa pride do povečanja pričakovane življenjske dobe za nekaj let v primerjavi s socialističnim obdobjem. Ravno tako se umrljivost otrok do 1. leta starosti zmanjša.

8.3 PRIMERJAVA ŽIVLJENJSKE RAVNI IN KAKOVOSTI ŽIVLJENJA V SLOVENIJI V SOCIALIZMU IN KAPITALIZMU

Izbrani indikatorji, ki sem jih uporabil za merjenje življenjske ravni v Sloveniji v socializmu in kapitalizmu, kažejo, da je življenjska raven v kapitalizmu na višjem nivoju, kot je bila v socializmu. BDP na prebivalca je v prvih letih tranzicije sicer upadel, vendar je po nekaj letih začel hitro rasti in je bil leta 2009 skoraj trikrat večji kot leta 1990. Ena negativnih lastnosti prehoda v kapitalizem je tudi povečanje števila brezposelnih. V socializmu je bilo denimo leta 1987 zgolj 18000 brezposelnih, medtem ko je bilo leta 2009 brezposelnih že skoraj 100.000 oseb in to število v času krize še narašča. Po drugi strani pa se je delež tistih, ki si lahko privoščijo počitnice izven doma, v kapitalizmu povečal iz 54,4 % leta 1984 na 69 % leta 2010. Na stanovanjskem področju ni bilo bistvenih sprememb, saj je bil delež tistih, ki so živeli v prenaseljenih stanovanjih, leta 1984 in leta 2010 približno enak in je znašal okoli 34 %. Se je pa v kapitalizmu za 2 leti povečalo skupno število let izobraževanja in sicer iz 9,9 leta iz leta 1984 na 11,7 iz leta 2005. Pričakovana življenjska doba se je v 20 letih kapitalizma

povečala za približno 5 let, medtem ko se je v enakem časovnem obdobju v socializmu povečala zgolj za 2 leti. Tudi umrljivost otrok do 1. leta starosti je v Sloveniji nižja v kapitalizmu kot v socializmu.

Izbrani subjektivni indikatorji, s katerimi sem meril kakovost življenja, so pokazali, da je kakovost življenja v tranzicijskem obdobju upadla, na kar kažejo tudi indikatorji življenjske ravni (padec BDP na prebivalca, visoka brezposelnost). Leta 1993 je namreč kar 60,% anketiranih menilo, da živijo slabše, kot so živeli pred 5 leti, torej še v socialistični ureditvi. Anketirani so menili tudi, da imajo slabše možnosti za: pridobitev stanovanja (70%), dobiti zaposlitev (93%), preživljanje otrok (78%), izobraževanje leta 1993 v kapitalizmu kot pa še pred 5 leti v socializmu. Pozitivne spremembe je bilo zaznati zgolj na področju demokratičnosti odločanja, saj je 40 % anketiranih menilo, da se je v kapitalizmu demokratičnost odločanja izboljšala. Vendar pa kakovost življenja z leti, preživetimi v kapitalizmu, narašča. Leta 2008 je bila povprečna splošna ocena zadovoljstva z življenjem na lestvici od 1 do 10 (kjer je 1 »sploh nisem zadovoljen« in 10 »popolnoma zadovoljen«) 7,5, medtem ko je bila ocena zadovoljstva z življenjem leta 1990 6,3. Se pravi, da je kakovost življenja po nekaj prvih težkih letih v kapitalizmu začela naraščati, ravno tako tudi življenjska raven.

9 ZAKLJUČEK

Na raziskovalno vprašanje (»Ali sta v kapitalizmu življenjska raven in kakovost življenja na višjem nivoju kot sta bili v socializmu?«), ki sem si ga zastavil v tej diplomski nalogi in iz katerega sem razvil tudi glavno hipotezo (»Življenjska raven in kakovost življenja sta na višjem nivoju v kapitalizmu kot v socializmu«), lahko na podlagi empiričnih podatkov in deloma tudi na podlagi teorije podam odgovor, da sta življenjska raven in kakovost življenja na višjem nivoju v kapitalizmu, kot pa sta bili v socializmu. Glavno hipotezo sem torej s pomočjo delovnih hipotez potrdil. S pomočjo pridobljenih podatkov lahko potrdim prvo delovno hipotezo (H1 – Življenjska raven je bila v kapitalistični Zahodni Evropi na višjem nivoju, kot v socialističnih Vzhodni in Srednji Evropi). Življenjska raven od 2. svetovne vojne do razpada socialističnih režimov je bila višja v tistih Evropskih državah, ki so imele kapitalistično ureditev. Druge delovne hipoteze (H2 – Življenjska raven je postsocialističnih državah Vzhodne Evrope višja v kapitalizmu kot je bila v socializmu) ne morem potrditi s takšno

gotovostjo kot prve, saj kar nekaj indikatorjev govori v prid temu, da življenjska raven v kapitalizmu ni višja, kot je bila v socializmu. Postsocialistične države so se namreč začele srečevati s tipičnimi problemi kapitalizma (brezposelnost, revščina ...), ki niso bili značilni za socializem. Potrdim lahko tudi tretjo delovno hipotezo (Življenjska raven in kakovost življenja sta v Sloveniji višji v kapitalizmu kot sta bili v socializmu). Slovenija se je v času tranzicije srečavala s podobnimi težavami kot ostale postsocialistične države, kjer sta sprva življenjska raven in kakovost življenja upadli, ampak sta se z leti začela dvigovati in prišli na višji nivo, kot sta bili še v času socializma.

Če torej povzamem sklepno ugotovitev, utemeljeno na spoznanju, do katerega sem prišel ob nastanku te diplomske naloge, je življenje boljše v kapitalizmu, kot pa je bilo v socializmu. Indikatorji, s katerimi sem meril življenjsko raven in kakovost življenja, so pokazali, da sta življenjska raven in kakovost življenja višji v kapitalizmu. Kakovost življenja sem sicer lahko preučil zgolj na primeru Slovenije, saj v preostalih socialističnih državah niso izvajali primernih raziskav in tako nisem imel na voljo podatkov, ki bi jih lahko uporabil za potrebne primerjave. Kljub pomanjkanju empiričnih podatkov pa lahko s pomočjo teorije ustvarimo predstavo o kakovosti življenja v socializmu (vsaj nekatere subjektivne občutke). Velik problem je predstavljal demokratični primanjkljaj, v nekaterih državah zelo strog diktatorski režim, ki je nadzoroval vse pore družbe in posameznikovega delovanja. Po drugi strani pa je ravno ta režim z močno vlogo države prek svojih storitev (zdravstvo, zaposlitev, izobrazba, stanovanje ...) ljudem, ki so se prilagodili sistemu, zagotavljal socialno varnost. In ravno to socialno varnost ljudje v demokratičnih postsocialističnih (in verjetno tudi drugih kapitalističnih državah) pogrešajo danes. Ne gre pa spregledati dejstva, da so si ljudje sami želeli sprememb in si navsezadnje zaradi želje po večji svobodi, demokratičnosti in boljši materialni prihodnosti sami izborili pot iz socializma v kapitalizem.

10 LITERATURA

Aalardt, Erik. 1993. Having, loving, being: an alternative to the Swedish model of welfare. V *The quality of life*, ur. Martha Nussbaum in Amartya Sen, 77–105. Oxford: Clarendon Press.

Antončič, Vojko in Katja Boh. 1991. Premise za raziskovanje kvalitete življenja. *Družboslovne razprave* 133 (8–12): 5–18.

Bandelj, Nina in Elizabeth Sowers. 2010. *Economy and state: a sociological perspective*. Cambridge; Malden (MA): Polity.

Beck, Ulrich in Elisabeth Beck Gernsheim. 1996. Individualizacija in "tvegane svobode": perspektive in nasprotja k subjektu usmerjene sociologije. *Teorija in praksa* 33 (1–6): 818–837.

Beck, Ulrich. 2001. *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.

Blejer, Mario I. in Marko Škreb, ur. 2001. *Transition: the first decade*. Cambridge (MA): MIT Press.

Črnič, Majda, Nevenka Černigoj Sadar, Srna Mandič, Mojca Novak, Martina Trbanc in Barbara Verlič. 1991. *Kvaliteta življenja 1984 – 1991*. Ljubljana: FDV, Inštitut za družbene vede.

Eichengreen, Barry J. 2007. *The European economy since 1945 : coordinated capitalism and beyond*. Princeton (N.J.); Oxford : Princeton University Press.

Erikson, Robert. 1993. Description of inequality: The Swedish approach to Welfare Research. V *The quality of life research*, ur. Martha Nussbaum in Amartya Sen, 51–76. Oxford: Clarendon Press.

Erikson, Robert in Rune Aberg. 1987. *Welfare in transition: a survey of living conditions in Sweden 1968 – 1981*. Oxford: Clarendon Press.

Esping–Andersen, Gøsta. 2000. *Social foundations of postindustrial economies*. New York: Oxford University Press.

Fichte, Johann Gottlieb. 1984. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Slovenska matica.

Fulcher, James. 2010. *Kapitalizem: zelo kratek uvod*. Ljubljana: Krtina.

Hall, A. Peter in David Soskice, ur. 2001. *Varieties of capitalism: the institutional foundations of comparative advantage*. New York: Oxford University Press.

Haralambos, Michael in Martin Holborn. 2005. *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.

Huges, John. A., Peter. J. Martin in Wes.W. Sharrock. 1998. *Understanding classical sociology*. London: Sage Publications.

Hutton, Will. 1994. The Political Economy of the World's Capitalisms'. V *Models of capitalism: debating strenghts and weaknesses*, ur. David Coates, 258–272. Northampton (MA); Cheltenham (UK): Edward Elgar.

Judt, Tony. 2007. *Povojna Evropa: 194 –2005*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

– – – 2011. *Deželi se slabo godi: razprava o sedanjem nezadovoljstvu*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Korać, Veljko. 1987. *Marksovo shvatanje istorije, čoveka i društva*. Zagreb: Naprijed.

Kornai, Janos. 1992. *The socialist system: the political economy of communism*. Princeton: Princeton University Press.

Kovač, Bogomir, ur. 1987. *Politična ekonomija kapitalizma in socializma*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Lavrač, Vladimir. 1987. Kapitalistični produkcijski način. V *Politična ekonomija kapitalizma in socializma*, ur. Bogomir Kovač, 106–141. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Novak, Mojca. 1996. Koncept življenjske ravni in kakovosti življenja. V *Kakovost življenja v Sloveniji*, ur. Ivan Svetlik, 9–138. Ljubljana: FDV.

Polany, Karl. 2008. *Velika preobrazba: politični in ekonomski viri našega časa*. Maribor: Darima.

Staar, Richard F. 1977. *Communist regimes in Eastern Europe*. Stanford: Hoover Institute Press.

Stallings, Barbara in Wolfgang Streeck. 1995. Capitalisms in conflict? The United States, Europe and Japan in the post – Cold War world. V *Global change, regional response: the new international context of development*, ur. Barbara Stallings, 67–99. Cambridge; New York; Melbourne: Cambridge University Press.

Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno prek: <http://www.stat.si/> (17. maj 2012)

Šušteršič, Janez. 2003. *Tranzicija kot politično gospodarski cikel: (post mortem analiza)*. Ljubljana: FDV.

– – – 2009. Politično ekonomsko ravnovesje gradualizma. V *Kapitalizem, tranzicija, demokracija*, ur. Mateja Jančar, 51–69. Ljubljana: Inštitut Jožeta Pučnika.

Svetlik, Ivan, ur. 1996. *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: FDV.

Švob - Đokić, Nada. 2000. *Tranzicija i nove europske države*. Zagreb: Barbat.

Tamedly, Elisabeth. 2007. *Socialism and international economic order*. Caldwell: Caxton publishers.

Tomšič, Matevž. 2003. Politika in socialni kapital. V *Socialni kapital v Sloveniji*, ur. Matej Makarovič, 44–63. Ljubljana: Sophia.

Tomšič, Matevž. 2009. Monopoli kot značilnost tranzicijske Slovenije. V *Kapitalizem, tranzicija, demokracija*, ur. Mateja Jančar, 38–51. Ljubljana: Inštitut Jožeta Pučnika.

Toš, Niko in skupina. *Slovensko javno mnenje 1990*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij [izdelava], 1990. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm90/> (22. maj 2012).

Toš, Niko in skupina. *Slovensko javno mnenje 1993/1*. Datoteka podatkov. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij [izdelava], november 1993. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm911/> (22. maj 2012).

Toš, Niko in skupina. *Slovensko javno mnenje 2008/1: Evropska raziskava vrednot*. Datoteka podatkov. Slovenija, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij [izdelava], 2008. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Arhiv družboslovnih podatkov. Dostopno prek: <http://adp.fdv.uni-lj.si/opisi/sjm081/> (22. maj 2012).

Toš, Niko in Veljko Rus. 2005. *Vrednote Slovencev in Evropejcev : analiza vrednotnih orientacij Slovencev ob koncu stoletja*. Ljubljana: FDV.

United Nations. Dostopno prek: <http://data.un.org/> (15. april 2012).

Weber, Max. 2002. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

Wejnert, Barbara, ur. 2002. *Transition to democracy in Eastern Europe and Russia: impact on politics, economy and culture*. Westport (Conn.); London: Praeger.

Wood, Ellen Meiksins. 2002. *The origin of capitalism: a longer view*. London; New York: Verso.

World Bank. Dostopno prek: <http://data.worldbank.org/> (24. april 2012).

Zavod RS Za Zaposlovanje. Dostopno prek: <http://www.ess.gov.si/> (9. maj 2012).